

Türkiye'nin Sanayileşmesinde "Köylü - Şehirli İşçi,,ler

Doç. Dr. Nusret EKİN

Bu makale, Cumhuriyet devrinde, özellikle 1955 yıllarına kadar olan dönemde, Türkiye'nin sanayileşmesi için gerekli insangücünün devşirilmesinde ve bir endüstriyel işgücünün doğmasında ortaya çıkan problem ve güçlüklerle, ayrıca bu konuda ortaya atılan fikirlere işaret etmek gayesiyle hazırlanmıştır. Bu devrede köylü - şehirli işçinin endüstriyel işgücünün önemli bir kısmını teşkil ettiği bilinen bir vakiadır.

Mamafih, 1955 yıllarını takiben, özellikle 1960 dan sonraki plânlı kalkınma döneminde, bir yandan makro araştırmaların gelişmesi, diğer yandan istatistik kaynakların çoğalması, konunun daha derinlemesine tetkikine imkân hazırlamış, toplum kalkınması, bölge plânlaması, şehirleşme, istihdam ve işsizlik konusundaki tetkikler konuya daha büyük bir açıklık getirmiştir. Burada güdülen gaye daha ziyade Devlet yoluyla sanayileşmenin gerçekleştirilmeğe çalışıldığı bir devrede ortaya çıkan problemleri ve ileri sürülen iddiaları yansıtmaktan ibarettir.

*
**

1943 yıllarında, Sümerbank kuruluşlarında alınan bir çok tedbirlere rağmen, işçi istikrarsızlığına mâni olunamaması üzerine, Murakabe Heyeti Raporlarının birinde durum şu şekilde şematik olarak özetlenmiştir :

"İstikrarı doğrudan mümkün kılacak tedbirler hangileridir? Bunun için istikrarsızlığın sebeplerini anlamak şarttır. Fakat maalesef, Sümerbank, işçi istikrarsızlığının sebepleri ve tedbirleri hakkında, açık bir görüşe malik değildir.

Fabrikadan uzaklaşma sebepleri :

a) Fabrikaya giren hastaları tarzında fabrika dışındaki sözlerin menfi tesiri oluyor,

b) Cıvarda fazla ücret veren şose, iskele işleri gibi faaliyetler olunca işçi fabrikadan çıkıyor,

c) Mevsimlerde işçi fabrikayı ne pahasına olsa bırakır. Başlıca mevsimler, kavun, karpuz, kayısı, hasat, zeytin, kiraz zamanıdır,

d) İşçi ihtiyacı olduğu zaman fabrikaya giriyor, ihtiyacı kalmayınca fabrikadan çıkıyor,

e) İşçiler bazen 3 - 10 kilometre gibi uzak yerlerden geliyorlar, tahammül edemedikleri için çıkıyorlar,

f) İşçi fabrikadan aldığı az ücreti tamamiyle sarf ettiğinden tasarruf edemiyor, edemeyince fabrikadan bir fayda beklemiyor, çıkıyor,

g) Fabrika civarındaki bataklıklardan sıtma oluyor, işçi fabrikadan çıkıyor,

h) Hammadde kötü, makina bozuk, hava tertibatının işlemediği hallerde, işçi randımanı arttıramıyacağını ve akordu yükseltmeyeceğini anlayınca fabrikayı bırakıyor,

i) Fabrikadan çıkış harpten dolaydır,

j) Çıkan işçinin çoğu ailesinde vefat olduğunu ileri sürüyor. Hakkı çıkmama sebeplerini, köylerine kadar gidip anket yapmadan öğrenmek mümkün değildir.

Gösterilen çareler :

- 1) — Mesken vererek işçiyi topraktan ayırmak lâzımdır.
— Mesken verilse de, mevsimde meskenler bomboş kalıyor. İşçi yine gideceği yere gidiyor.
- 2) — İşçiyi topraktan ayırmamalı, hasat, meyva, sebze mevsimlerinde yıllık müsaadeler verilmelidir.
— Mevsimde yıllık müsaade vermemeli, çift yövmiye vermelidir.
— Mevsimde çift yövmiye vermek tehlikelidir. Kışın yövmiye indiği zaman aksi tesir yapar.
- 3) Haziran'dan Teşrine mevsim primi verilen fabrika var. Faydası olmadı.
— Mevsim primi yalnızca verildiğinden tesiri olmuyor, 20 - 30 gün mezuniyetle beraber verilmeli.

- 4) — Sanayi işçisi ziraat de yapmalıdır.
— Sanayi işçisi ziraat yapmamalıdır.
— Sanayi işçisi piyasada satmak için değil, kendi gıdası için bir miktar ziraat yapabilir.
- 5) — İşçi tarla sahibi değil, fabrika civarında ev sahibi olmalıdır.
— Bedeli mukabilinde işçiye ev temlikî çok fazla ücret kesmekle mümkündür ki, Banka bundan vazgeçmiştir.
— Meskenleri fabrika yapıp işçiyi parasız iskân etmeli.
- 6) — Sigorta işçiyi bağliyacaktır. Hemen sigorta teşkilâtı kurmalıdır.
— Sigorta işçiyi bağlamıyacaktır. Zira işçi bugünü düşünür. Sigorta ise istikbale aittir.
- 7) — Çocuk ameleler aldıkları yövmiyeleri fabrika kapısında bekliyen ailelerine veriyorlar, işten soğuyorlar ve çıkıyorlar.
— Kendilerine gündelik bir prim verme usulünün tatbikine başlandıysa da çocuk amelenin fabrikadan uzaklaşma cereyanı değişmedi.
- 8) — Az iş olan vilâyetlerden çok iş olan yerlere işçi getirip iskân etmeli.
— Fabrikaların bulunduğu şehirlerden işçi bulmağa çalışmalı, duvar ilânları asmalı.
- 9) — Mahkûm işçilerden istifade edilmiyor.
— Mahkûm işçilerden istifade ediliyor.
- 10) — İşçi meselesi hakkında her fabrika tedbir almalıdır.
— İşçi meselesi mevzii hâl olunamaz, tekmil memlekete şâmil ve tekmil işçileri toplıyan işçi dâvası vardır.
- 11) — İşçi kursları açalım.
— Kurstan daha iyi iş başına enstrüktör ile sür'atli iş öğretmelidir.
- 12) — İşçi pirinç yemiyor, bulgur istiyor.
— İşçiyi pirince, sebzeye alıştırmalı, haftada iki defa sebze, tatlı vermeli.
- 13) — İki övün yemeğe geçmeli.
— Birdenbire iki övüne geçmemeli.
— İşçiyi en iyi yemeğe alıştırmalı, konferanslar vermeli, musiki ile, plâk ile yemek yedirmeli.

- 14) — Ustalar maaşa geçmeli,
— Ustalar maaşa geçince akordun faydaları kalkar.
— Sigorta çıkınca usta maaş istemez.
- 15) — Ücretler progresif olsun.
— Ücretler kademeli, primli olsun.
— Ücretler akord olsun.
— Ücret sistemlerini yavaş değiştirmeli, girme çıkmalara tesiri oluyor.
- 16) — Bizde işçi devamsızlığı var, işçi değişmesi yok.
— Bizde işçi noksanı değil, işçi değişmesi var.

Burada işaret edilen bazı misaller, ne fabrikadan uzaklaşma, ne alınacak tedbirler hakkında teşekkülde fikir birliği olmadığını açıkça göstermektedir. Bu şartlar altında, Umumî Murakabe Heyeti, sanayiın yerleşmesi ve genişlemesi ile ilgili işçi istikrarının, bugünkü gayrimüsaait durumunun, çözümlenerek anlaşılmasını „Sümerbank'ın bu sahadaki birinci meselesi olarak görmektedir. Bunun için yeni kurulan (Sosyal İşler Servisi) nin bu maksatla ayrıca vazifelendirilmesinde isabet olabilir. Servis bu önemli konuyu ilmî tahlile tâbi tutarak, konunun memlekete şâmil ve mevzii taraflarını ve bunların da daimî ve arızî cephelerini ayırdedebilir. Böylece, Sümerbank'ça kendi istidadı içinde olup, derhal ele alınabilecek husulü mümkün kısımların üzerine yürünmek, husulü umumî kuvvetlerin müdahalesini mutlak icap ettirecek kalan kısımlar da, servise hazırlanacak tafsilli bir rapora dercedilerek, gereği düşünölmek üzere yüksek makamlara arz edilmek sureti ile, bu büyük dâvanın hâl yolunu esaslıca tutulabileceği tahmin olunabilir”¹.

Yukarıda maddeler halinde toplanmış fikirlerden de anlaşıldığı gibi genellikle o tarihlerde bilhassa kamu sektöründeki işçi istikrarsızlığının, ne sebepleri ve ne de önlenmesi için alınabilecek tedbirler hususunda bir fikir birliğine varılamamıştı. Fakat buna rağmen işçi istikrarsızlığına yol açan belirli sebepler hususunda bazı kanaatlerin teşekkül ettiğini görüyoruz. Nitekim diğer bir raporda “Sanayiimizin rantabilite ve kapasitesi bakımından arzettiği öneme binaen senelerden beri istikrar bulamayan fabrika işçilerinin sabitliğini temin etmek işi en âcıl meselelerden telâkki olunacak mahiyettedir. Kanaatimizce, temevvüçlerin önüne geçebilmek için bazı şartları tahakkuk ettirmek ve önleyici tedbirleri almak lâzımdır. Hakikatte işçi terkleri basit ve tek bir sebepten mütevel-

1) Sümerbank 1943 Umumî Murakabe Heyeti Raporu; s. 51.

İht olmaları, sanayi hayatının sosyal, ekonomik ve psikolojik cepheleri ile sıkı sıkıya alâkalı hususiyetler arz etmektedir. Bu meseleler ana hatları ile aşağıdaki noktalar etrafında toplanmaktadır :

- a) İşçilerin eline geçen hakikî ücretlerin geçinme asgarisine nazaran düşük olmasının tesiri,
- b) İşçilerin yalnız çalışmaya muktedir olduğu zamanlarda değil, çalışma kudretini kaybettiğinden sonra da himayesini nazarı dikkate alan, onu hastalık, kaza, malûliyet, ihtiyarlık, ölüm tehlikeleri karşısında koruyacak içtimâî sigorta kanunlarının yokluğu,
- c) İşçileri aileleri ile birlikte barındıracak bir iskân siyasetinin tahakkuk ettirilmemiş olması,
- ç) İşçilerin normal gıda ihtiyaçlarını temin edebilmelerini mümkün kılabilecek tam bir teşkilâtın olmayışı,
- d) İşçilerin sıhhatini koruyucu, iş tababetine müteallik tedbirlerin noksanlığı,
- e) İşçilerin fabrikaya bağlanmasına yahut fabrikayı terketmesinde tesiri olan psikolojik bir idare organizasyonunun teessüs etmemiş olması.

Her halde fabrikalardaki işçi istikrarsızlığı mütalâa olunurken, bu istikrarsızlıkta yalnız ziraate geçiş temayülünün değil, ücrete müteallik hususların, iskân, sosyal sigorta, hastalık işlerinin idarî ve psikolojik sebeplerin de rol oynadığını gözden uzak tutmamakta faide vardır"². Aynı yıllara ait diğer bir raporda da "Fabrikalardaki işçi değişmelerinin başlıca âmillerini, ücret politikalarındaki kifayetsizlikler, işçilerin işletmeler civarında aileleri ile birlikte yerleştirilmemiş olması, meslekî bakımdan kendilerine ve çalıştığı fabrikaya icabettiği nisbette faydeli olabilecek şekilde yetiştirilememeleri, sınaî hıfzıssıhânın icaplarıyla çalışma ve yaşama şartları arasındaki ahenksizlik, meslekî bakımdan istikbalin garantisizliği ve içtimâî teşkilât ve tesisata müteallik muhtelif mevzulardaki elverişsizlikler teşkil etmektedir. Bunların haricinde dünya vaziyeti dolayısıyla normal zamanlarda iş pazarlarındaki kuvvet arzını çoğaltan bir kısım vatandaşların askerî hizmet ifasında bulunmaları, yeni ve eski muhtelif çalışma ve kazanma saha ve imkânlarının teaddüt ve temevvüçler göstermesi işçi darlığını intaç eden müessirler mahiyetindedir. İşçi değişimleri sanayi hayatımızda bir işçi darlığı vücuda getirmekte, müsta-

2) Başvekâlet Umumî Murakabe Heyeti Sümerbank Fabrikaları İçtimâî Teşkilât 1940 yılı Raporu; s. 7.

kar ve randımanlı işçilerin yetişebilmesindeki imkânları azaltmaktadır. Diğer taraftan makinelerin kullanılışında ve istihsalin kemmiyet ve keyfiyetinde bu yüzden vukua gelen tesirler de mühim telâkki edilir. İşçi değişmelerinin önlenilmesindeki tedbirler, işçi organizasyonunun teknik, iktisadî, içtimaî tezahür ve şartlarının heyeti mecmuasına şâmil bulunmaktadır. Ancak böyle toplu bir içtimaî iktisat politikası iledir ki, sanayi işçiliğine işletmelerin tekâmül ve inkişafında müessir bir meslek mahiyeti vermek kâbil olabilecektir düşüncesindeyiz.” denmektedir³.

Şüphesiz raporlarda işçi istikrarsızlığının sebepleri olarak gösterilen muhtelif ve dağınık fikirler arasında ortak noktalar bulmak mümkündür. Esasında işaret edilen sebepler nitelik itibarıyla birbirinin aynı olmakta, fakat bazı önleyici tedbirlerde fikir ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Tabiatıyla, o tarihten bu yana işçi istikrarsızlığının sebepleri olarak gösterilen hususlar arasında büyük bünye değişmeleri olmuş, bir çok sebepler ortadan kalkmış, bir kısmı çok talî bir önem kazanmış ve nihayet ortaya yeni, yeni sebepler çıkmıştır. Bazı sebepler öteden beri mevcut iken daha fazla şiddet ve önem kazanmıştır. Meselâ o tarihlerde savaş halinin doğurduğu fevkalâde şartlar sonucunda beliren işçi istikrarsızlığınaya yol açan sebepler, ikinci dünya savaşının nihayetlenmesiyle ortadan kalkmış, işçi sigorta kollarından bir kısmının tesisi ile güvensizlik nisbî derecede azaltılmıştır. Fakat bunlara ilâveten iktisadî hayattaki dalgalanmaların artması ve sanayimizin gittikçe hızlanmasıyla yeni yeni sebepler ortaya çıkmıştır. Yakın yıllara ait bir Sümerbank umumî raporunda şöyle denmektedir : “Zamanla kısmen kalifiye elemanlar camiadan ayrılmış ve kısmen de inkişaf eden hususî sanayi bunları tatmin etmek suretiyle Bankadan uzaklaştırmıştır. Bugün için Bankada bir teknik eleman noksanlığından doğan menfî neticeler henüz mevcut değilse de, hususî sanayiın bu inkişaf temposu ve mütemadiyen bankanın yetişmiş elemanlarının büyük ücretlerle hariçte vazife bulmakta olmaları, yakın bir zamanda bankayı müşkül duruma sokmak istidadını göstermektedir”⁴.

Daha yakın tarihlerde yapılan bir araştırmada ise, İstanbul Mensucat Sanayiine ait olmak üzere işçi istikrarsızlığı sebepleri önem sırasına göre şu şekilde tesbit edilmiştir :

“a) Ücret azlığından ve iş şartlarından ademî memnuniyet dolayısıyla işi terk,

3) Sümerbank Fabrikalarının İşçi Meseleleri ve İçtimaî Teşkilâtı Hakkında 1941 yılı Raporu, s. 12.

4) Başvekâlet Umumî Murakabe Heyeti, Sümerbank 1952 yılı Raporu; s. 71.

- b) Evlenen kadınların işten ayrılması (bu hal hemen evliliği müteakip olmayıp, daha ziyade doğumlardan sonra vâki olmaktadır),
- c) Taşralı işçilerin köye dönüşü (çoğu doğrudan doğruya işini bırakmayıp, izin istemekte, izin verilmediği için de işini terk etmekte, dönüşte yıllık tatil prensibi tatbik edilirse bu mahzurun bertaraf edileceği tahmin olunur),
- d) Diğer fabrikaların işçi ayartması neticesi ayrılmalar. Bu hal umumiyetle yeni açılan fabrikaların vasıflı işçileri daha yüksek ücretlerle cezbetmesinden ileri gelmektedir. Vasıflı işçi ücretlerinin aşırı yüksekliğinin bir sebebi budur,
- e) Askerlik,
- f). Çalışma ihtiyacı kalmıyan kadınların işten ayrılması,
- g) Diğer muhtelif sebepler"⁵.

Gerçekten yukarıdaki örneklerden de gördüğümüz gibi, Türkiye'de sanayileşme hareketinin başlamasından sonra, üzerinde en çok durulan problemlerden birini teşekkül eden bu sanayiin, beşerî unsuru teşkil etmiş ve en çok şikâyeti mucip olan nokta da, sanayi müesseselerinde mevcut personel kadrosunu sabit tutmakta karşılaşılan müşküller olmuştur. İstikrarlı bir işçi kadrosu yaratmak hususunda alınan bir çok tedbirler, ekseriya müsbet sonuçlar vermemiş, işçiler gayri muntazam fasıllarla çalıştıkları müesseseleri terk etmiş ve yüksek işçi devirlerinin meydana çıkmasına sebep olmuşlardır. Sanayiimizin kuruluşunda fabrikaların muhtaç olduğu işçi kadrosunun pek küçük bir kısmını şehirlerde mevcut işçi kaynaklarından temin edebilmek mümkün olmuş, fakat asıl kadronun devşirilmesi, ancak tarımdan muayyen şartlar altında geçici bir zaman için uzaklaşmış, köy menşeyli insanlardan teşkil etmek icap etmiştir. İlk senelerde sanayiimiz işçi bulmakta bir hayli müşkülât çekmiş, savaş yıllarında bu müşkülât, askerî kuvvetlerin arttırılması sonucunda, biraz daha şiddetlenmiştir. II. Dünya Savaşını takip eden yıllarda bu tedarik zorluklarının biraz daha hafiflediğini görmekteyiz.

Aşağı yukarı XVIII. asırdan beri, bütün Avrupa ülkelerinde köyden bir göç hareketi tesbit etmek mümkündür. Batı'dan Doğu'ya doğru ilerliyen bu hareket içinde, her ülke birbiri ardı sıra Avrupa köylerinin büyük

5) ZAIM, Sabahaddin; İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler; Sermet Matbaası; İstanbul, 1956; s. 314.

bir kısmında bulunan, efendiye yahut toprağa tâbi olma rejimini, kanunla kaldırmağa, bundan başka çiftliklerde bulunan köleleri ve serfleri kurtarmağa, çiftlikte o zamana kadar bulunan bütün tabiiyetleri ortadan kaldırmağa çalışmışlardır. Bu liberal tarım kanunlarının çıktısında, iki motif birlikte tesir etmiştir. Birincisi, XVIII. asırda ortaya çıkan liberal düşünceler, ikincisi ise mümkün olduğu kadar rasyonel üretim yapan kuvvetli bir köylü sınıfı ile devletin ilgilenmesi. Köylünün toprağa, tımar sahibine ve onun işletmesine tabiiyeti kaldırılınca, bu defa, köylünün artık serbest bırakılmış olan mülkünü de satmak ve memleketten göç edebilmek imkânları da yaratılmıştır.

Bütün Avrupa'da, köylerdeki ev sanatları, ev içinde hususî üretim şeklinde, meselâ bükme ve dokuma gibi bütün küçük sanatlar, fabrika sanayiinin gelişmesiyle ehemmiyetlerini kaybettiler. Bu fonksiyonlar şehirlerdeki endüstri müesseseleri tarafından deruhte edilmeğe başladı. Bir yandan liberal toprak reformu, diğer yandan köy, ev ve el sanatlarının gerilemesi köyden ayrılma hususunda ehemmiyetle müessir oldular⁶.

Türkiye'de köyden ayrılmak hususunda her devreye mahsus değişik faktörler rol oynamıştır. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde bu sebepleri ekonomik ve siyasî bir kurtuluş gayreti olarak ifade edebiliriz. En başta toprağın ve toprak işçiliğinin çok mahdut geçim şartlarına karşı, saltanat merkezinin sağladığı veya öyle sanılan geniş iktisadî imkânlar, az çok rahat ve endişesiz bir hayat. Fakat sebepler sadece gelir ve geçim seviyesini yükseltmekten ibaret değildir. Bunlardan belki daha önemli olmak üzere siyasî baskıyı gözönünde bulundurmamak lâzımdır. "Köylüyü çiftini ve orasını bırakarak şehre koşturan başlıca sebep burada aranabilir. Zulüm ve tahammülü aşan vergi yükünden, bir kelime ile kötü idareden kurtulabilmek. Şehre göç eden — hususî tâbiri ile çift bozan — yığınlar çoğaldıkça malî külfetler kalanlar üzerine yüklendiği için bunların da artan tazyik altında yurtlarını terkederek İstanbul'a can atmalarından daha tabii bir şey olamazdı. Bu suretle bir yerde başhyan hareket, önüne geçilemez bir çığ halinde yoluna devam edip gitmiştir. Göçlerin yine kötü idare ile alâkalı olmak üzere başka bir sebebi daha dikkate alınmalıdır. İmparatorluğun çözülme ve dağılma asırlarında git-tikçe artan isyanların, bitip tükenmiyen baskın ve soygunlarla taşra hal-

6) FREYER, Hans; İndüstri Çağı; İstanbul Matbaası, İstanbul 1954; s. 22.

kinı İstanbul'a doğru kamçulamakta ne kadar büyük bir rol oynadığı aşikârdır".

Gene aynı devrede reayanın toprağa daha sıkı bir surette bağlanması için, sipahilere verilmiş geniş selâhiyetler mevcuttur. Reayadan biri bir köyden diğer bir köye gitse bile, sipahi beyi, bunu yine eski yerine getirmek hakkını haiz bulunuyordu. "Ortaçağın ırgatları, zahmetkeşleri yalnız kul taifesi, reayadan ibaret değildir. Maden ocaklarında ve angarya şartlarına tâbi olarak çalışan ayrı bir insan tipi daha mevcuttur. Bir madenin civarındaki köylüler her nev'i vergilerden affedilmek şartı ile, maden işlerinde çalışmakla mükelleftirler. Reaya toprağa bağlanmak hususunda tabii haklarından ne derece mahrum edilmiş ise, aynı durum madenciler hakkında da câri idi. Bu bağlanıştan, angaryadan kurtulmak isteyenler hakkında şiddetli cezalar vardı"⁸. Taşralardaki sipahi beyleri ve sancak beyleri, saraya karşı günden güne artan taahhütlerini ifa etmek için reayayı daha fazla tazyik etmekte, derebeylerin, kadıların zulmünden kurtulmak için de köylüler büyük şehirlere iltica etmekteydiler. Ayrıca mültezimlerin şiddet hareketleri vergilerin çokluğu bu hareketleri şiddetlendiriyordu.

7) İstanbul'a bu suretle nüfus akını sıklaştıkça, işe dertleri de o nisbette göze batır bir hal almıştır. Bu sebeple göçleri durdurmak veya azaltmak şehir işe organlarının en çetin vazifelerinden birini teşkil ediyordu. Bu şekildeki göçleri durdurmak için çeşitli tedbirler alınmıştır. Meselâ, arazi yoklaması, göç edenlerden "çift bozan vergisi" gibi. Daha fazla bilgi için Bk. ÜLGENER, Sabri F.; Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvaazenesizlik Meselesi; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul, 1951; s. 59.

Reyanın tarlasını terkederek başka bir tarlaya veyahut başka bir semte gitmesi kanunen menedilmişti. Bu suretle hareket edenler olursa kendilerinden "çift bozan resmi" diye bir vergi alınmakta idi. Bu resim zamanla daha ağır bir hale gelmiştir. Şer'i hükümlere göre tarlasını bırakarak, şehirlere veyahut başka bir semte giden reaya bu çiftliği bozmak suretiyle ne miktar ziyan yaptı ise, onu tazmin etmesi lâzımdı. Reyanın topraklarından ayrılmamasını temin için, 1071 senesinde resim miktarı, bütün bir çiftten 300 akçe, yarım çiftten 150 akçe, dörtte bir çiftten de 75 akçe olarak kararlaştırılmıştı.

AVNİ, Hüseyin; Reaya ve Köylü; Tan Matbaası; İstanbul, 1941; s. 34.

8) 1141 senesinde madenlerinden kaçan madenciyan taifesi hakkında Keban, Gümüşhane, Ergani, kadı ve müsellimlerine yapılan bir ferman-da: "madenciyan taifesinden bir neferi şürut kadimelerine yapılan bir ferman-da: "madenciyan taifesinden bir neferi şürut kadimelerine mugayır olur kazaya ve Asitane taraflarına gelmek fikrinde olmak, eğer birisi ahar kazaya veyahut haliyen Asitane taraflarına azimet ederse esnayı tarihte bulunduğ u zabiti marifetiyle ahz ü kay t ve bent ile işlediğ i madenin emini tarafına isal ve teslim olunmak icabında..." denilmektedir.

İbid; s. 43.

Zamanın icaplarına göre toprağı işlemek, gelişen ziraat âletlerine sahip olmak, piyasanın istediğı evsafa uygun kalitede mal yetiştirmek için sermayeye ihtiyaç vardı. Bunu tedarik edemiyen fakir veya orta halli bir köylü için başvurulacak çare, köyden hicret ederek şehirlerde bir iş aramak, orada bulduğı işten arttırdığı para ile yine köyüne dönmek, bu suretle köydeki borçlarını ödemek, tarlayı rehinden kurtarmaktı. Bu zaruretler yüzünden köyle şehir arasında mekik dokuyan köylü tipleri zühur etmiş bulunuyordu. "Şark vilâyetleri ve Karadeniz sahilindeki bir kısım köylüler için göç edilecek en müsait yerlerde biri de Kafkasya idi. Bilhassa Rize, Trabzon vilâyetindeki fakir köylüler Kafkasya şehirlerindeki fabrikalarda, småt müesseselerde amelelik etmekte idiler. Harput, Diyarbakır vilâyetlerinden Ermeni ve Kürt köylüler Amerika'ya kadar gitmişlerdir. Sahil halkından ecnebi vapur kumpanyalarında çalışanlar olduğu gibi, Romanya ve Bulgaristan'a balıkçılık için gidenler de mevcuttu. Köyünde iktisadî şeraiti daralan köylü, memleket dahilinde, İstanbul, İzmir gibi büyük ticaret şehirlerine akın ediyor, bu şehirlerde amelelikten başka seyyar esnaflık, hamallık, han, apartıman kapıcılığı gibi işlerde de çalışıyordu"⁹.

Fakirleşen köylü maden ocaklarına da gidiyor, meselâ, Balya - Karayayın, Zonguldak gibi maden mntıkalarında çalıştıktan sonra bir kaç kuruş biriktirmeğı başarabiliyordu. İşçi olarak çalışan köylü iş mntıklarından tefecilere ve tahsildarlara para taşıyan insan durumuna düşüyor, borçlarını kısmen veya tamamen kapattıktan sonra yine borca giriyordu. Kuraklık ve sel, askerliğe dâvet, nakti bedel vermek gibi hâdiseler, köylünün daha ziyade borçlanmasına sebebiyet veriyor, bu hâdiselerin tesiriyle köylü ağır yükün altından kurtulmak maksadıyla gene iş sahalarına büyük şehirlere maden ve trenyolu inşaatı mntıklarına akın etmek zorunda kalıyordu.

Süphesiz zamanın geçişi ile sebeplerde geniş ölçüde değışmeler meydana gelmiştir. Cumhuriyeti takip eden devre zarfında köyün itiş sebepleri geniş ölçüde değışmiştir. Meselâ, son yıllarda Defterdar fabrikası ile ilgili bir araştırmada menşeden kopuş ile ilgili olarak şu sebepler tesbit edilmiş bulunmaktadır :

"Umumiyetle askerliklerini ifa için memleketin muhtelif yerlerinden İstanbul'a gelmiş olanlar, İstanbul hayatını daha az zahmetli ve cazip

9) AVNİ Hüseyin; Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi; Sinan Matbaası; İstanbul, 1932; s. 46.

bulmakta ve nadir istisnalar hariç, buraya yerleşmektedirler. Bu yerleşme şöyle oluyor : Önce bir kaç senelik tecrübe ikâmeti sonra aileyi dışardan getirtme. Bu gibiler içinde birkaç nesile, yâni 25'den 70'e kadar olan yaş gruplarına mensup işçiler görülmektedir. Bu gibi işçilerin menşelerindeki ziraî tabakalığı, toprak ve mülkiyet bağılılığını muhafaza edemedikleri anlaşılıyor. Koptukları memleket köşesinden herhangi bir aynı veya nakdî gelir elde edip etmedikleri sualine alınan cevapların hepsi menfidir. Bu nokta Defterdar işçisinin az çok sınıflaşmış mahiyetini de göstermektedir. Fevkalâde haller yüzünden memleketlerini terkederek Türkiye'nin bu en büyük şehrine akın edenler ve bu arada Defterdar'a intisap edenler görülmüyor. Bu hal İstanbul ile diğer Türkiye şehirlerinin karşılıklı münasebetlerinin beş asırlık tarihi bakımından gayet tabîi karşılanmalıdır. Hattâ Eyüp'ün demografik bünyesinin tahlili bu hususta ders vericidir. Sadece XX. asrın siyasî vukuatı, harpları ve neticeleri gözönüne alınsın : Balkan harbinin 1914'ün, 1919'dan sonraki nüfus mübadelesi politikasının, nihayet memleketin muhtelif yerlerinde vakit vakit vukua gelen kıtlık ve zelzele felâketlerinin karadan ve denizden İstanbul'a gönderdiği unsurlar, nihayet 1950'de Bulgaristan'da vâki Türk təciri, pek yakın zamanlara kadar Türkiye'nin yegâne sanayi şehri olan İstanbul'u kalabalıklaştırmış, işgücü piyasasını kendisine göre faal buldurmıştır. Ankete verilen cevaplar bir bakıma Türkiye'nin ekonomik tarihinin, kıtlık, zelzele ve sefalet hâdiselerini aksettirir¹⁰.

Köylerin itici tesirlerini nazarı olarak Prof. Aren şu şekilde sıralamaktadır :

- a) Makinaların ziraate tatbiki bir çok köylüleri işsiz bırakmıştır. Kısmen ücretle, kısmen de pek küçük arazileri üzerinde çalışarak geçinen köylüler, birinci gelir kaynaklarını kaybedince, artık köylerde tutunamaz hale gelmişlerdir.

10) Ankette "Fabrikaya nereden ve ne suretle gelip girdiniz?" sualine verilen cevaplar enteresan bazı sonuçlar ortaya koymuştur :

— Tekirdağında on sene kadar evvel kıtlık olunca, İstanbul'da bir arkadaş vasıtasıyla Defterdar'a yerleştim.

— Niksar zelzelesinde yerimizi yurdumuzu kaybettik. Bir hemşeri beni buraya çağırdı, Defterdar'a girdim.

— İstanbul'da askerliğimi yapıyordum. Askerlikten sonra Çankırı'ya dönmedim. Yaşama şartları güçtü. Defterdar'a yerleştim. Annemi, kardeşlerimi getirttim.

— Biga'daki işsizlikten dolayı geldim.

— Birinci Dünya Harbinde 1914'te Trabzon'dan hicret ederek buraya geldim ve dokumacı oldum."

FINDIKOĞLU, Z. F.; Defterdar Fabrikası Hakkında Bir Tatbiki ve Sınai Sosyoloji Denemesi; İstanbul, 1954; s. 14.

- b) Gerek veraset müessesesinin hususiyetleri (Primogeniture), gerek sair iktisadî ve içtimai sebeplerle arazilerini kaybedip işçi haline gelen köylüler, köylerdeki ücretin düşük ve işin devamsız olmasından ötürü, şehirlere akın etmeğe başlarlar.
- c) Köy - şehir işbölümü geliştikçe, diğer bir deyişle, köy sanatları şehirlerdekilere rekabet edemez hale gelince köydeki sanatkârlar da — ayakkabıcı, tamirci, değirmenci, nalbant vesaire — şehirlere göç etmeğe başlarlar¹¹.

Diğer bir müellife göre ise köyün itiş sebepleri Türkiye için şu şekilde sıralanmaktadır :

- “aa) Memleketimizde nazari tahminlerin hilâfına, bugünkü şartlara göre ziraate elverişli arazi mahdud olup, köylerde nüfusa nazaran bir toprak darlığı mevcuttur. Genel nüfus artışı bu tesirin şiddetini çoğaltır. Çünkü, ziraatin emebileceği nüfus miktarı mahduttur.
- bb) Ziraatte makinalaşmanın tesiri ile işgücü yerine traktörler kaim olmaktadır.
- cc) Köy - şehir işbölümü geliştikçe köy sanatkârları şehirle rekabet edememektedir.
- dd) Kıtlık senelerinde istihsal noksanlığından veya buhran yıllarında fiat sükûtunun tevliit ettiği zaruretler yüzünden büyük şehirlere akın etmektedirler. Bu tesirlerle köyünü terkedenlerin hareketi, arzu ile ve psikolojik olmayıp, iktisadî ve mecburîdir. Bunlar umumiyetle :
- i) Gerek veraset hususiyetleri, gerek sair iktisadî ve içtimai sebeplerle arazilerini kaybedip işçi haline gelen, köylerinde bir işletmeye, arazi ve hayvana sahip olmayan köylüler olup, ya ırgatlık yaparak veya ortaklık ve yarıcılık suretiyle başkalarının tarlasında çalışır veya köylerdeki ücretin düşük ve işin devamsız oluşundan ötürü köyü terkeder. Makineleşmenin ziraate tatbikinden en çok müteessir olanlar bunlar olup ekseriya şehirde yerleşip kalırlar.
- ii) Arazisi dar veya aile efradı kalabalık olan köylüler, köy hayatının düşük hayat standardı içinde dahi geçinme imkânını bulamadığından, ailesinin bir kısmını köyde bırakır, şehirde yerleşir, fakat köyle alâkası mevcut kalır.

11) AREN, Sadun; Şehirleşme Hareketleri; Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi; Cilt : IV; Sayı 1-4; s. 335.

TÜRKAY, Orhan; Türkiye'de Zirai Nüfus ve Yerleşme; Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi; Cilt : XII; Sayı : 1; s. 46.

iii) Muvakkat ve mevsimlik olarak (zeriyattan sonra ve hasattan evvel veya harmanı müteakip) gelenler"¹².

Nitekim, Doğu Karadeniz vilâyetlerinde toprak mahdut ve mevcut nüfusu beslemekten çok uzaktır. Topraktan alınan mahsuller, meselâ mısır, ekmek ihtiyacını karşılayamamakta, bunun için köylü yılın bir kaç ayında dışardan mısır almak zorunda kalmaktadır. Bu yüzden köylü geçimini sağlayabilmek için dışardan para kazanmak mecburiyetinde bulunmakta, geçim zorluğu ilde gurbetçilik denen bir işçi hareketine yol açmaktadır.

"Bir gelenek halinde ilde yaşayan gurbetçilik şudur : Erkek onbeş hattâ daha küçük yaştan itibaren köyünden ayrılarak, çalışmak, para kazanmak üzere iş merkezlerine, büyük şehirlere, demiryolu, bina ve benzeri inşaat yerlerine gitmektedir. Bir mevsimden başlayarak bir kaç yıl süren, hattâ bazan göç halini alan gurbetçilik sayesinde aile geçimini tamamlayarak para kazanabilmektedir. Ailede bir çeşit iş bölümü halinde olan gurbete çıkma ödevi daha çok genç erkeklere düşmektedir. Ailenin köydeki çalışma düzeninin bozulmaması şart olduğu için kadınlar, yaşlılar, sırasını savan erkekler gibi geride kalanlar evin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Bu sebeple gurbete çıkma, kalabalık ailelerde sıraya konmakta, nüfusu az olan ailelerde erkek gurbete çıkmakta ve kadın evin işine bakmaktadır. Ekseriya gurbete çıkan kimse kazandığı paranın tamamına yakın kısmını köye göndermektedir."

Köyünden ayrılarak yalnız başına veya arkadaşları ile bir grup halinde gurbete çıkan kimse için halli güç bir takım meseleler vardır. Bir defa gideceği yerde derhal iş bulabilecek midir? Bunun için önceden işyerlerindeki tanıdıklarla veya İstanbul gibi büyük şehirlerdeki işveren hemşerilerle mektuplaşılmaktadır. Ekseriya onlardan alınacak cevaba göre hareket edilmektedir. Bazan müteahhitler, fırıncı, gazinocu, lokantacı gibi işverenler köyünden, yakınlarından tanıdıklarını çağırmakta, bu gibi hallerde gider gitmez derhal işe girmek mümkün olmaktadır. Çok defa hâdise bu şekilde olmamakta, köylü gerçekleşmesi şüpheli ümitlerle şehirlere, sanayi merkezlerine gitmekte ve iş bulmak ekseriya tesadüfe kalmaktadır¹³.

Bazı müelliflerce köyden arazi kifayetsizliği yüzünden gidişi memnulukla karşılamak icap eder : "Köylerinden diğer mahallere ziraat ame-

12 ZAIM; op. cit; s. 301.

13) KAZMAZ, Süleyman; İş Hareketlerinin Teşkilatlanması ve Gurbetçilik; Çalışma; Sayı : 12; s. 70.

leliği yapmak üzere gidenler umumiyetle köylerinde hakikî bir işletmeye sahip olmıyan ve diğer köylülerin yanında ırgat olarak çalışan topraksız köylülerdir. Bunlar esasen kendi köylerinde de amelelik yapmakta olduklarından, köylerinden ayrılmaları büyük bir mahzur tevhit etmektedir. Her köylünün köyünde umumiyetle oturacak bir "dam"ı varsa da işleyecek tarlası ve çalıştıracak hayvanı yoktur. Bu sebepten aynı köy içinde köylülerin mühim bir kısmı diğerlerine amelelik etmektedir. İşte amelelik yapmak üzere köylerinden ayrılanların ve şehirlere gelenlerin büyük bir kısmı da bu gruba dahil olan köylülerdir. Tarlası, bahçesi ve hayvanı olan ve hakikaten bir işletmeye sahip olan köylüler amelelik yapmak için kolaylıkla köylerinden ayrılmazlar. Köylerinden ayrılan köylülerin bir kısmı da arazisi dar olan veya aile efradı kalabalık bulunan köylülerdir. Ailenin köyde kalan efradı ziraat işlerini görebileceklerinden mütemmim kazanç temini için köyde fazla olanın ayrılmasında mahzur görülmemektedir"¹⁴.

Erzurum'da yapılan bir tetkikte de şöyle denmektedir : "İşçi tipleri arasında marksist mânada işçi evsafını taşıyan yoktur. Yâni bu işçilerin hepsi, fakir ve topraksız, yahut toprağını işletemeyip şehir ve kasabalara başvurmak mecburiyetinde kalmış köylülerimizden ibarettir. Buna rağmen topraktan ve köyden kopmuş değillerdir. Çalışma imkânları bulunmadığı zaman köylerine giderler. Bunların köylerde nasıl yaşadıkları, toprak işletmesi bakımından ayrıca ele alınmağa değer"¹⁵.

Diğer yandan, ötedenberi Ereğli - Zonguldak bölgesinde kömür işçiliğini meslek edinenlerin çoğu bu bölge halkının topraksız ve az topraklı köylülerinden meydana gelmektedir. Bu bölgenin toprak bakımından verimsiz ve ekilebilir arazinin mahdut oluşu bu imkânı yaratmaktadır. Bu bölgede beş nüfuslu aileye ancak 15 - 20 dönem arazi düşmekte, bu sebeple halkın topraksız kısmı kömür işçiliğine büyük bir arzu ve heves ile koşmaktadır. Az topraklı kısmı ise kömür işçiliğini yardımcı bir geçim yolu sayarak ziraatten arta kalan zamanını bu işte çalışmağa vermektedir"¹⁶.

Ayrıca tarım hayatımızda meslekî bir iş bölümünden ziyade, mevsimlere göre bir iş bölümü hüküm sürmektedir. Bunun sonucu olarak, toprak

14) ATASAGÜN, Yusuf S.; Türkiye'de İktisadî Siyaset Meseleleri; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : III; Sayı: 3 - 4; s. 427.

15) FINDIKOĞLU, F. Z.; Erzurum'da İktisadî ve İktisadî Müşahadeler; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : IV; Sayı: 1; s. 78.

16) DİNÇER, Celâl; Kömür İşçilerimiz ve Kömür İşlerimiz; Çalışma; Sayı : 6; s. 26.

işlerinin muayyen mevsimlere toplandığı dağlık bölge halkı bir kısım zamanlarını ziraat işlerinin daha uzun sürdüğü çukur bölgelerde çalışmakla geçirmektedir. Dağlık bölgelerde işlenecek toprakların azlığı da bu hususta rol oynamaktadır¹⁷. Köylünün topraksız kalışı köyün itici faktörü olduğu kadar bir takım sosyal meselelerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır¹⁸. Esasında endüstri toplumlarında sanayiye muhtaç olduğu insan kadrosu iki esas kaynaktan temin edilmiştir. Bunlardan birincisi, toprak mülkiyetinin elverişsiz dağılımı veya toprak darlığı sebebiyle, bağımsız bir köy hayatı kuramamış olan köylüler, yarıcılar ve köylerin barındıramadıkları fazla nüfustan; ikincisi dayanıksız kalan ve endüstrileşme yüzünden ekonomik şansları kaybolmuş olan el sanatları mensuplarından ibarettir.¹⁹

Ayrıca kıtlık, buhran, zelzele, seylâp gibi fevkalâde haller de köyden uzaklaşma hususunda müessir bir faktör rolü oynamaktadır. Bu tabii âfetler yüzünden köylü evinden ve tarlasından ayrılmak zorunda kalmaktadır. Nitekim "...memleketin daha uzak yerlerinden oldukça kabarık sayıda işçilerin geldiği görülür ki, bunun sebepleri arasında, muntıkavî kuraklık, kıtlık veya zelzele gibi âfetler tesiriyle yoksul kalma halleri zikrolunabilir. Meselâ, Erzincan zelzelesinin vuku bulduğu sene içinde Çukurova, ihtiyacı fazla işçi arzı durumuna düşmüş ve haftalıklar asgarî seviyeye inmiştir"²⁰.

Genellikle Türkiye, iklim ve arazi durumu itibariyle bu gibi tabii âfetlerle sık sık karşılaşmaktadır. Bu tabii âfetlere ilâveten iktisadî buhranlarda itici bir faktör rolü oynamaktadır. Dünya iktisadî buhranının Türk tarım bünyesi üzerindeki tesirlerini inceleyen bir araştırmada şöyle denmektedir : "Fihakika ziraat rantabl olmaktan çıktıktan sonra, çiftçinin sanatına olan alâkası sönmeye başlamıştır. Türk köylüsünün sanatına karşı beslediği sevgi bir nevi tevekküle dönmüştür. Bu arada da doyuracak başka işler arama başgöstermiştir. Böylece memleketin bir çok yerlerinde çiftçiliği terk bir vakta olmuştur."

17) SELEN, Hamit Sadi; Türkiye Coğrafyasının Ana Hatları; Güney Mat. ve Gaz. T.A.O.; Ankara; 1954; s. 166.

18) "Bu arada küçük ziraatin verimsizliği, köylünün topraklandırılmasındaki ağırlık ve metodların bozukluğu yüzünden, ellerinden çıkmasıyla tekrar topraksız, işsiz kalan köylünün iş bulmak ve geçinmek için şehir ve kasabalara akını ile de fakir sınıf genişlemiştir."

ARNA, Vasif; İlerliyen Sosyal Ahenksizlik; Forum; Sayı : 56; s. 18.

19) FREYER, Hans; Sosyolojiye Giriş; Ajans Türk Matbaası; Ankara, 1957; s. 122.

20) TARUS, İlhan; Çukurova'da İş ve İşçi Bulma Rejimi; Çalışma; Sayı : 6; s. 54.

“Yalnız burada bahsedilen köyden ve topraktan ayrılış, sanaati terk, simdilik köyden şehire kat’i bir göç değildir, daha ziyade verimsizleşen ziraati bir zaman için bırakmak ve başka yollardan geçinme çareleri aramak şeklindedir. Bu sebepten, ziraatten ayrılanlar köyleri ile münasebetlerini tamamile kesmiş değillerdir. Köylülerin bazıları buhranın zoru altında evini işletmesini karısına, çocuklarına bırakarak başka işler peşine düşmüşlerdir. Demiryolu inşaatında çalışmak, ekmeğini kazanmak ve yüzüstü bıraktığı işletmesinin vergisini çıkarmak için köyünü bırakıp gidenler pek çoktur. 1932 yılında Orta Anadolu’da Konya, Karaman, Aksaray, Kırşehir taraflarında yapılan araştırmalarda hemen, hemen erkekleri boşalmış köylere rastlanmıştır. Köyde kalanların kadınlar, çocuklar ve ihtiyar erkekler olduğu tesbit edilmiştir. 1934 senesinde Malatya, Diyarbakır demiryolunda Orta Anadolu köylülerinin çalıştıkları müşahade edilmiştir”²¹. Devlet dairelerinde kapıcılık, hademelik, hususî müesseselerde uşaklık yapanların çoğunun çiftçi çocukları olduğu belirtilmekte, köyünü bırakıp da şehirde bu çeşit iş arayanların, bir iş için günlerce sıra bekledikleri ifade edilmektedir.

“Fılvaki burada tesbit edilen çiftçiliği terk hâdisesi bugün arızî bir şeydir, buhranın zoru altında vukua gelmiştir. Fakat bunun şehre birden ve büyük akınlar için bir başlangıç olmasından korkulur. Türkiye’nin endüstri inkişafı köyden şehire, ziraatten sanayie insan alacaktır. Ancak bunun normal gidişi memleket için hayırlıdır. Buna mukabil köylünün ziraatten umudunu kesmesi, çiftçilikten soğuması yüzünden olan göçler Türkiye için bir felâket sayılmalıdır. Böyle bir hâdise vaktinden evvel ve birdenbire büyük nüfus kalabalıklarının proletaryalaşmasını ifade eder. Bu ise Türkiye için ne ekonomik, ne de sosyal yönden hoş bir şeydir. Bu sebepten Türkiye küçük ölçüde de olsa, çiftçiliği terk ve çiftçilikten soğumayı lâkayt karşılayamaz”²².

Tarım mahsul fiyatlarının ani düşmeler göstermesi kadar ani yükselmeler göstermesinin de köyden uzaklaşmağa sebep olduğu görülmektedir. Nitekim ziraat mahsûl durumunun kötü olduğu seneler kadar, iyi bir mahsûl idrak edildiği yıllarda da şehirlere vakî göçlerin daha da hızlandığı tesbit edilmiştir²³. 1950-55 devresinde son iki yılın şiddetli kuraklık

21) HATİPOĞLU, Ş. Raşit; Türkiye’de Ziraat Buhranı; Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi; Ankara, 1936; s. 87.

22) İbid., s. 87.

23) DARKOT, Besim; Türkiye İktisadî Coğrafyası; Sermet Matbaası; İstanbul, 1955; s. 60.

Bu durum herhalde köyün itişinden ziyade şehrin çekişiyle ilgili olsa gerektir.

seneleri olduğu bu yüzden bir kısım ziraatçi nüfusun şehirlere göç ettiği ifade olunmaktadır. Bu faktöre ilâveten en kuvvetli bir sebep olarak da ziraî mahsûl fiyatlarının 1950'den bu yana artmadığı, hatta reel olarak azaldığı, fiyatların hızla yükseldiği bu enflasyon devrinde bilhassa hububat fiyatlarının 1950 seviyesinin pek az üstüne çıkması yani reel olarak azalmasının itici bir tesire sahip olduğu söylenmektedir²⁴.

Nitekim bu iddiaya hak verdirecek bazı işaretler de vardır. 1948-1958 arasındaki devrede köylünün satın aldıklarının fiatı on yıl içinde % 400-500 artmış bulunurken, umumiyetle sattıklarının meselâ, arpa, buğday, gibi hububat maddelerinin fiatı ancak % 85 yükselmiş bulunmaktadır²⁵.

Türkiye'nin ikliminin özellikleri de önemli bir faktör olarak nazarı dikkate alınmaktadır. Bilhassa yağış faktörünün topraktan hayat kazanma hususunda oynadığı rol aşikârdır. Yağış bütün sene boyunca yalnız Karadeniz sahilinde vuku bulmaktadır. Türkiyenin geri kalan sahil iklimi, kışları ılık yağmurlu ve yazları sıcak ve kurak geçen Akdeniz ikliminin tesiri altında kalmaktadır. "Orta Anadolu yaylasına çıktıkça umumî mevsim yağışları aynı şekilde devam eder. Fakat buna mukabil rutubet miktarı azalır ve mevcut rutubet kışın kar ve baharda yağmur olarak tezahür eder. Binaenaleyh köylünün ekme ve bulgurlu yaşaması kaçınılmaz bir mecburiyettir. Çünkü o ziraatini, kâfi miktarda rutubetin mevcut olduğu kısa bir müddet içinde yetiştirebileceği hububata göre ayarlamak zorundadır. Köylü ziraatini, yılın asgarî yağış miktarına göre ayarlamıştır. O aynı zamanda kendini, münavebe ile gelen iyi ve kötü yılların güçlüklerine alıştırmıştır. Yağış nisbeti ziraat için asgariye yakın olan ekserî memleketlerde olduğu gibi Türkiyede de seneden seneye değişen yağış miktarlarındaki farklar iyi ve kötü hasat arasındaki farkları meydana getirir. Anadolu köylüsünün cesaret ve fatalizmi dinî inançlardan, eski idarenin baskısından veya sadece köylü geleneğinden ileri gelmemektedir. İnsanın çalışması, düşünme ve bir plân dahilinde hareket etmesinin mühim olmadığı ve mahsulün iyi veya kötü olmasının tamamiyle istikrarsız bir yağışa bağlı bulunduğu bir bölgede, tarlayı ekip "İnşallah gelecek kış açlıktan ölmeyiz" demekten başka yapacak bir şey yoktur"²⁶.

24) TÜRKAY; op. cit. s. 50.

25) 1914, 1923, 1938, 1949 ve 1958 yıllarındaki bazı ziraî mahsûllerin ve giyim masraflarının mukayeseli tablosu ve bununla ilgili tahliller için, Bk. HARMANOĞLU; "Ört ki Ölem"; Forum; Sayı: 114; s. 6.

26) HELLING, George ve Barbara; Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy; Ankara; 1956; s. 45.

Köylünün hissettiği en büyük güvensizlik yağmur hakkındadır. Anadolu'ya has özelliklerin bir çoğu bunu aksettirmektedir. Umumiyetle köylü ahırını bir banka gibi kullanmaktadır. İyi yıllarda doldurulan bu banka, kötü yıllarda sahibini idare etmektedir. Türkiye ikliminin iktisadî faaliyetlere negatif tesir yapan özelliği, bitkilerin suya en fazla muhtaç oldukları sıcak mevsimin, memlekette geniş sahalar üzerinde kurak geçmesidir. "Bundan başka, faydalı ilkbahar yağışları sayesinde yerden iyi mahsül alınması mümkün ise de, bazı yıllar yağışların bu ortalamadan az düşmesi ve hele ekinlerin hayatı bakımından pek nazik bir devre olan ilkbaharın bir kaç haftası içinde hiç yağmur yağmaması ve hemen arkadan kavuruucu sıcakların başlaması, ziraatçiliğimize büyük zararlar verebilmektedir. Yine buna benzer zararlar, sonbaharda toprağın işlenmesine fırsat verecek yağmurlardan evvel kışın kastırması, kış mevsimi içinde ılık ve donlu devrelerin nöbetleşmesi ve ilkbaharın vakitsiz gelmesi ve arkadan soğuk baskınları olması gibi sebeplerden ortaya çıkmaktadır."²⁷

Ayrıca faal nüfusun büyük bir ekseriyetinin tarımda çalışması durumu biraz daha vahimleştirmektedir. "Ziraatin muhtelif sektörlerinde çalışma saatlerinin değişik bulunmasına rağmen, az gelişmiş ülkelerde ziraat faaliyetleri faal nüfusa, ancak kısmen ve yılın muayyen devrelerinde çalışma imkânı vermiş bulunmaktadır. Memleketimizde ziraat nüfusu bu sebepten tahminen yılın yarısını boş geçirmektedir. Şüphesiz ziraat faaliyetlerinden dolayı meydana gelen bu mevsim işsizliğini dünyanın her tarafında görmek mümkündür. Fakat mevsim işsizliği az gelişmiş memleketlerde, meselâ memleketimizde bilhassa daha fazla ehemmiyet kazanmaktadır. Çünkü memleketimizde ziraat makinalaşmamış bulunduğundan entansif bir ziraat faaliyeti için fazla miktarda işçi kullanmak icap edecek, mevsim işsizliğinden o nisbette fazla nüfus müteessir olacaktır. Diğer taraftan ziraat başlıca iktisadî faaliyet olduğundan, istihsalî ve millî geliri arttırmak için mevsim işsizliğine mani olmak icap etmektedir. Tarla ziraati mevsim işsizliğine mani olacak şekilde bahçe ziraati, meyvacılık ve hayvancılıkla beraber yürütülmemekte, bu suretle boş zamanların değerlendirilmesi mümkün olamamaktadır."²⁸

Mevsimlik değişmeler köyden şehire gidişi tayin eden en kuvvetli faktörler olmaktadır. "Köylünün ırgat olarak şehire gelmesinin azlığı veya çokluğu mevsime bağlıdır. Harman sonunda tarım işlerinin yokluğu,

27) DANKOT; op. cit.; s. 31.

28) TALAS, Cahit; İçtimai İktisat Dersleri; Yeni Matbaa; Ankara, 1955; s. 385.

pek çok köylüyü şehre sürükler. Yazın tarlaların adam istemesi yüzünden, ırgatlık için şehre gidenler azalır. Nisan, Mayıs ve Haziran ayları da köylüyü yapı yerlerine çeker. Çünkü hem şehirde yapı işi hızlanmış, hem de köyde tarla işi hafiflemiştir".²⁹

Ayrıca memleketimizde ziraî makinalaşma ile ilgili bir araştırmada enteresan bazı neticeler elde edilmiştir. "Bu durum, makinalaşmadan evvel arazisini kiralamakla geçinen bazı kimselerin makinalaşma devresinde fiilen ziraat yapan kimseler haline gelme temayülünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, makinalaşma çiftçilik yapmayan bu aileleri çiftçilik ile iştigale teşvik etmiş bulunmaktadır. Bu makinalaşmanın belli başlı sosyal neticelerinden birisi olarak belirtilmeğe değer mahiyettedir".³⁰

Buna mukabil makinalaşmış bölgelerde ortakçılık ve kiracılığın azaldığı iddia edilmektedir. Aynı anket neticesinde bunların ne miktar ve kadarının köyde kaldığı ne kadarının şahire gittiği tesbit edilmiştir.

Bu araştırma sonucu olarak şöyle denmektedir: "Netice olarak denebilir ki gerek köyden şehre, gerekse şehirden köye olmak üzere belirtilen bu hareketlere kat'i bir mana vermek için henüz vakit çok erkendir".³¹

Nitekim bir çok müşahadeler de köyden şehre doğru, ziraatin makinalaşması yüzünden geniş çapta bir hareketin olduğu noktasını teyit etmiyor. "Makinah ziraatin köylerde işsizliğe yol açtığı, bu yüzden köylünün şehre göçtüğü yolundaki iddiaya hak vermek güçtür. Gezdiğim yerler Türkiyenin en işlek en zengin toprakları olduğu halde buralarda makina ile ziraat yapıldığını pek az gördüm. Traktörlerin bir kısmı yedek parçasızlık yüzünden çalışmıyor. Yürüyenlerin bir kısmı da tarla sürmekten ziyade yolda adam taşımada kullanılıyor".³²

XIX. asırda köylü mülkiyetinin her intikalde bir çok evlâd arasında taksimi, Avrupa ülkelerinde, büyük arazinin ekseriya bir ailenin iagesine yetişemeyecek kadar, 1-2 hektarlık ufak parçalara dağılmasına sebebiyet vermiştir. Bu ufak toprak sahipleri yalnız ziraatle geçindikleri için ziraî meşguliyetleri haricinde fer'î diğer bir iş bulamayınca, yurtlarını bırakmağa şehir ve kasabalara göçüp fabrikalarda amele olarak çalışmağa mecbur kalmışlardır. Toprağın bu suretle parçalanması köyden şe-

29) GÜNEL, Sadı; Yapı İşlerinde Çalışan İrgatlar; Çalışma; Sayı: 18; s. 45.

30) Türkiye'de Ziraî Makinalaşma; Yeni Matbaa; Ankara; 1954; s. 126.

31) İbid.; s. 134.

32) NADİ, Nadir; Yurdda Hava; Cumhuriyet Gazetesi; 1 Mayıs 1958.

liire akını kuvvetlendirmiştir. Bu duruma mani olmak için meselâ Almanya'da baba malının satılamıyacağı, taksim ve terhin edilemeyeceği hususunda kanun dahî çıkarılmıştır³³.

XVIII. asırda İngiltere ve XIX. asırda Avrupa karası ülkelerinde, teknik keşiflerin sanayie tatbiki suretiyle fabrika sanayii büyük bir hızla gelişmeğe başladıktan sonra, küçük sanayi, fabrika sanayii ile rekabet edemiyerek eski ehemmiyet ve mevkiini kaybetmiştir. Küçük sanayie mensup kimseler işçi olarak fabrika ve ev sanayii sahalarına akın etmeğe başlamışlardır³⁴. Yeni kurulan sanayi muhtaç olduğu vasıflı işçiyi bu kaynaktan temin etmiştir. Fakat aynı durumu memleketimiz için söylemek mümkün değildir. Çünkü Türkiye'de küçük san'atların el ve ev sanatlarının çökmesinde, bugünkü sanayileşme hareketlerinin gözle görülen bir tesiri yoktur. Genellikle menfi tesirler Batı'nın sanayi mallarının rekabeti sonucunda bir asırdan beri kendini hissettirmiş, tahripkâr neticelerini tamamlamış sayılabilir. Küçük sanayimiz ev ve el sanatlarımız üzerindeki menfi etkiler millî olmaktan ziyade yabancı, bugün olmaktan ziyade mazidedir. Bu bakımdan sanayileşme hareketlerimiz sonucunda köy sanatlarımızın çöküşü ve bundan doğan köyün bu itiş hareketi pek mevzu bahis değildir.

Ulaştırma imkânlarındaki artışı da köyden ayrılma hareketi ile izah etmek mümkündür. Fakat burada dikkat edilmesi icap eden bir nokta da ulaştırma imkânlarının artmasının doğrudan doğruya köyün itiş ile alâkalı bir faktör olmayışdır. O belki mevcut arzuyu mümkün kılmış veya kolaylaştırmıştır. Ulaştırma şebekeleri bir memlekette insanların ve malların bir noktadan diğer bir noktaya sür'at emniyet ve kolaylıkla taşınmasını sağlar. Bu görüşle tesis edilmiş olan ulaştırma şebekeleri bir memlekette ne kadar geniş ve ne kadar geliştirilmiş olursa o ülkenin nüfusunun da kendi bakımından verimli bir iş imkânına göre yer değiştirmesi ve yerleşmesi o kadar kolay olur. "Bizim gibi umumî ve mütenevvi iktisadî faaliyetleri henüz tamamiyle gelişmemiş bir memlekette bütün iktisadî kalkınma hareketleri netice itibarile ziraî hareket ve kalkınmaya istinat eder. Böyle bir memlekette iktisadî hareketler veya iktisadî temevvüçler görüyoruz ki daima köylerden şehirlere doğru bir akın doğuruyor. Yani iktisadî refah olursa köylerden şehirlere bir akın başlıyor, iktisadî

33) DOBRETSBERGER, J.; Ekonomi Siyaseti; Cilt I; Çeltut Kol. Şir. Matbaası; İstanbul; 1940; s. 40.

34) TUNA, Orhan; İstanbul Küçük Sanayii ve Bugünkü Meseleleri; Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş.; İstanbul; 1950. s. 92.

krizier olursa gene köylerden şehirlere bir akın oluyor. O halde gene bizim gibi memlekette bu akını tam manasiyle durdurmasa bile yumuşatacak bir vasıta ve tedbir bu ufak ve büyük nüfus toplulukları arasındaki gidiş, geliş imkânlarının kolaylaştırılmasına çare aramak olabilir".³⁵ Ulaştırma vasıtalarının artması köyün statik havasını şüphesiz değiştirecektir. Meselâ Hasanoğlan köyünün tren yolunun yakınından geçmesiyle çehresi birden değişmiştir. "Birinci Cihan Savaşı ile millî savaş sona erdikten sonra 1922'den itibaren, köyden dışarıya gidenlerin sayısı artmağa başlamıştır. Köyden dışarıya olan bu nüfus hareketinin sebeplerinden başlıcaları, Ankaranın büyümesi, tren yolu boylarında fabrikaların açılması ve bilhassa D. Demir Yollarının insana duyduğu ihtiyaç olmuştur."³⁶

Yukarıdan beri sıraladığımız iş sebepleri ufak farklılıklarla aynı mahiyette bir karakter göstermekte ve neticede köylünün eline geçen gelirin şu veya bu seviyede olmasını tayin etmektedir. Esasında köylünün köyünden ayrılmasını tayin eden en esaslı faktör gelir seviyesi olmaktadır.

"Eğer ziraatin makinalaşması insan başına düşen istihsalde müşahade edilen artmayı izah edebiliyorsa, diğer bir kaç meselenin de izahını mümkün kılmaktadır. Çünkü işlerin makina ile yapılmasıyla aylık kalan oğul, damat, kardeş, amca ve komşu çocuklarının durumuna bir hal çaresi bulmak mecburiyeti hasıl oluyor. Tabii böyle bir sosyal sistem içinde traktör, kendisinden beklenen tam randımanla çalışmaz. Fakat köye giren ilk traktör yüzünden tahminen 5-9 kişinin işsiz kalması pek o kadar mühimsenecek bir şey değildir. Fakat ekseriya olduğu gibi traktörler bir hisse karşılığı başkalarına çift sürmek için alındığı ve bu suretle topraksız köylü, ezeli geçim kaynağından mahrum edilmeğe başladığı zaman durum ciddiyet kesbeder. Böyle bir durumun yarattığı güçlükleri telâfi etmek için köy, eski bir çareye baş vurur. Asırlardan beri köyün işçi fazlası iş mevsiminde köyden ayrılır ve köylü senenin ikinci kısmı olan oturma mevsimini evinde geçirmek üzere köye döner. Fakat gezici işçilerin çoğu makineleşmiş vilâyetlerden değil, fakat umumiyetle hayat seviyesi düşük vilâyetlerden çıkmaktadır."³⁷

Türkiyede köyden şehire doğru hareketin hayat tarzını değiştirmek arzusunun doğmadığı söylenebilir. "En büyük şehirlerimizin, köy nüfu-

35) MERSİNLİ, Orhan; Ulaştırma ve İskân; İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları; s. 46.

36) YASA, İbrahim; Hasanoğlan Köyünün İktisadî - İktisadî Yapısı; Doğuş Ltd. O. Matbaası; Ankara; 1955; s. 57.

37) HELLING; op. cit.; s. 100.

sunu, daha küçük kasabalar derecesinde kendilerine çekememeleri, şehirlere köy hayatından bıkkıldığı, konforu ve eğlenceleriyle şehir hayatının özlemediği için gidilmediğine; sakin hayat görüşünün, zevkin değil, daha ziyade ziraî gelirlere bir ilâvede bulunmak arzusunun hâkim olduğu anlaşılmaktadır”³⁸.

Nitekim, harpten önce 1936 senelerinde ziraî mahsulün gayet iyi olusu kömür havzasında büyük bir işçi buhranı yaratmış, bunun neticesinde üretimde yer, yer duraklamalar, mevzî faaliyet tatilleri ile karşılaşmış ve böylelikle yıllık istihsal düşmüştür³⁹. Münferit köylere ait yapılan monografik araştırmalarda da bilhassa geçim sıkıntısından dolayı şehirlere gitme zarureti teşbit edilmiştir⁴⁰. Bir sürü tabii⁴¹ iktisadî ve sosyal amiller bu itişin ortaya çıkışında rol oynamakta ve müessir olmaktadır.

38) SARC, Ömer C.; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul; 1949; s. 205.

39) ÖZEKEN, Ali A.; Türkiye Sanayiinde İşçilik Mevzuunun İktisadî Problemleri; Ord. Prof. İbrahim F. Pelin'in Hâturasına Armağan; s. 243.

40) “15 yıl önce 109 hane olarak kurulmuş olan göçmen köyü şimdi 37 hanedir. Göçmenlerden bir kısmı iklime uyamadığı için ölmüş, bir kısmı da geçimini sağlamak için kasabalara ve şehirlere gitmişlerdir. Geçen yıldan bu yana Diyarbakır'daki Şayak fabrikasında çalışmak üzere köyü 11 hane terketmiş bulunmaktadır. Toprakları yeter değildir, gerekli tarım âletleri yoktur”. TÛTENGİL, Cavit Orhan; Diyarbakır Çevresindeki Bir Kaç Köyden Kısa Notlar; Yenilik Mecmuası; Cilt: 6; Sayı: 36; s. 22.

“Gerek toprağın gündün güne fakirleşmesi, gübresizlik, susuzluk gibi sebeplere katılan iklim değişimleri, gerek veraset yoluyla pek küçük parçalara ayrılması köylüyü geçim için başka işler aramak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu yüzden zuhura gelen iktisadî duruma göre bugün ailelerin bir çoğu dışarıda çalışmakta veya hergün şehrin bağ ve bahçelerine giderek amelelik etmektedir. Köy nüfusu istihsal ve iş durumları itibarile ve ailelere göre şöyle bölünmektedir: Çiftçi aile 97, İşçi 112, Şehirde odacı (aileleri köyde) 50, Memurlar 10”.

DEMİRKAN, Selâhattin; Bağlum Köyünde Köylü İşletmesi Anketi; Sosyoloji Dergisi; Sayı: 7; s. 27.

41) “Bir çok ahvalde işçiyi başkasının işinde çalışmağa sevkeden zaruret, vergi borcu, bir öküz parası, kışlık ihtiyacı gibi muayyen bir miktar paraya ihtiyaçtır”. “Göçebe işçilerin meydana gelmesine kısmen Orta Anadolu yaylasının ziraî verimsizliği sebep olmaktadır. Buralarda toprak bire 5-6, en çok bire 8-10 verir. Halbuki bu nisbet Orta Avrupa ziraat memleketlerinde bire 20-25, hattâ 40'a çıkar. Bunun sebepleri, yaylada toprağın çoraklığı, ziraat usullerinin geriliği, uzun yüzyıllarda ekilip biçilen tohum cinslerinin yozmuş olması ilâh gösterilebilir”.

NALBANDOĞLU, Reşat; Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu; İçtimai Siyaset Konferansları; Birinci Kitap; s. 21.

Memleketimizde itiş ve çekiş faktörlerinin şehirlere gitmek hususunda müessir olduğu şüphesizdir. Fakat bu tesirlerden hangisinin hakim bir karaktere sahip olduğunu tesbit etmekte büyük fayda vardır.

Öteden beri yapılan neşriyatta, bazı istisnaları olmakla beraber, köyün itişinin çok daha kuvvetli bir faktör olduğu iddia edilmiştir⁴². Gerçekten geleneklerine, köyüne ve ailesine kuvvetli rabitalarla bağlı olan köylüyü şehirlere gitmek mecburiyetinde bırakan amillerin ve tazyiklerin çok kuvvetli olması icap eder. "Bilindiği gibi köyle şehir arasında devamlı bir nüfus akışı vardır. Köy, nüfus fazlası ile şehrin işgücü ihtiyacını karşılayan bir kaynak gibidir. Şehirlerde sanayileşme başladığı, ücretler arttığı zaman köyden şehire akın hızlanır. Fabrikaların kapandığı, işsizlerin sayısı arttığı, ücretlerin de düşmeğe başladığı devirlerde ise bir kısım eski köylüler gene köylerine dönerler"⁴³. Esasında genellikle köyünden ayrılan işçinin kafasında en kısa zamanda tekrar köyüne dönmek fikri hakimdir.

Bütün aksi fikirlere rağmen dün olduğu kadar bugün de köyün itişinin hâkim tesiri olduğunu kabul etmekte zaruret vardır⁴⁴. Genellikle şehirlerin çekiş sebeplerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

a) Şehir hayatı eğlenceli, maceralı ve cazibelidir. Köylerin, her günü diğer günlere benzeyen hayatından usanan gençler için şehir hayatı çok çekicidir. Bir çok kimseler sırf bu sebeple şehirlere gitmenin yollarını araştırırlar.

b) Hemen, hemen her memlekette şehirlerdeki ücretler köylerdekinden fazladır. Bu şehirlerin cazibesini arttıran bir faktördür⁴⁵ Şehrin

42) SARC; op. cit.; s. 205.

43) TÜRKAY; op. cit.; s. 46.

44) "1927-1950 devresi Türkiye'nin yeni yeni sanayileşmeğe başladığı bir devredir. Bu devre içinde kendini gösteren ağır tempolu şehirleşmenin asıl sebebi olarak şehrin çekmesi kabul edilebilir. Fakat 1950'den sonra köylerin itmesinin şehirlerin çekmesinden çok daha fazla olduğunu gösteren işaretler vardır". "1950-1955 devresinde şehirleşmenin hızlanması şehirlerin çekmesiyle izah edilemez. Çünkü bu devrede ücretler de reel olarak düşmekte idi. Şehirlere gelen köylü nüfusunun oralarda buldukları hayat şartları son derece kötü idi. Ne olursa olsun bir iş bulmak isteği onları şehirlere çekmiş olmalıydı. Ankara, İstanbul, İzmir gibi birkaç büyük şehirde gecekonduların sefaleti ve bu semtlerde yaşayan insanların çokluğu hatırlanacak olursa, son beş yıllık devre içinde şehirleşme temposundaki artışın sebebinin köylerin itmesi olduğu kabul edilecektir".

İbid; s. 50.

45) AREN; op. cit.; s. 335.

çekişindeki diğer amilleri şu şekilde ifade edebiliriz. “Çiftçi bir nevi infirat halinde yaşamaktadır. Ayrıca iş ağırdır, yazın şafaktan güneş batmaya kadar çalışmak icap etmektedir. Hayvanlara bakmak, gübre taşımak gibi bir takım nahoş işler buna inzımam etmektedir. Kendi toprağı olan köylü yuvasına, yurduna merbutiyeti dolayısıyla bu mihnetlere katlanmakta, hatta onları bir meşakkat olarak değil de bir zevk olarak kabul etmektedir. Halbuki başkasının arazisinde amele olarak iş gören bir kimse için toprak muhabbeti gibi bir his mevzubahis olamaz. Ayrıca ziraatte patronun selâhiyetleri sanayide olduğundan daha geniş bulunmaktadır. Bir çok memleketde ziraat amelesi ekseri haklarından mahrum kalmıştır. Halbuki sanayide çalışma saatleri tahdit edildiğı gibi işçinin bir çok kanunî hakları da bulunmaktadır. Patronu hep yakınında bulunduğu için, her zaman, hatta hususî hayatında bile madun vaziyetindedir. Boş zamanlarında dahi kendisini müstakil hissedemez. Yatıp kalktığı ev patronundur, bütün muhitinde patron hâkimdir. Vaziyet böyle iken ziraat amelesinin, işini bitirip fabrikadan çıktıktan sonra efendi ve müstakil olan sanayi amelesine gıpta ile bakması ve hem hürriyet vadeden hem de eğlenceleri, yenilikleri, cemiyet hayatı ile kendisini cezbeden şehre hicret etmesi tabiidir”⁴⁶

Türkiye’de şehrin çekişi hususunda farklı amiller rol oynamaktadır. Bunlar arasında psikolojik amillerin rolü azımsanılmıyacak kadar çoktur. Anadolunun bir çok yerlerine şu parola yayılmıştır: “—Şehre gidersin. Ne kadar elverişsiz şartlar altında olsa da orada kazanacağınla gene köydekinden daha iyi yaşarsın. Hele bir yere bir kulübe diktin mi, orası senin olur. İstersen birine satar, parayı da sermaye yaparsın”⁴⁷ Mesken darlığının şiddetle hissedildiğı büyük şehirlere olan nüfus akını, gecekonduya tapu vermekle daha ziyade teşvik edilmektedir.

Bazı fabrikaların iyi iş şartları hususundaki bütün ülkeye yayılmış şöhreti, memleketin diğer köşelerinden buraya işçi gelmesine sebep olmaktadır. Evvelce bu müessesede çalışmış olanlar ve halen çalışanlar tarafından tavsiye ve teşvik yoluyla da yapılan telkinler üzerine şehirlere gelinmektedir⁴⁸. Daha evvel de gördüğümüz gibi fakirlik ve gelir düşüklü-

46) SARC, Ömer Celâl; Ziraat ve Sanayi Siyaseti; Arkadaş Matbaası; İstanbul; 1934; s. 213.

47) NADİ; op. cit.; s. 1.

48) Nitekim Defterdar fabrikasında yapılan anket neticelerine göre “bu fabrikaya nereden ve ne suretle geldiniz” suallerine: Bir tanıdığın haber vermesi, kulaktan duyma şeklinde cevaplar verilmiştir. FİNDİKOĞLU; Defterdar Fabrikası Hakkında Bir Tatbiki ve Sınai Sosyoloji Denemesi; op. cit.; s. 15.

ğü kadar, iyi mahsül seneleri de şehre gitmek hususunda rol oynamaktadır. İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda büyük şehirlerde beliren "hacıağa" tipi köylünün eğlenmek için büyük şehirlere geldiği malûmdur. Diğer yandan gelir imkânları yükselmiş biraz ileri görüşlü ve açık-göz köylüler tarla ve topraklarını satarak şehirlerde yerleşmekte ve daha iyi hayat şartlarına karşı bir eğilim göstermektedirler.

Bu şekilde özenti yoluyla şehirlerin cazibesine tutulmuş köylüler bir hayli yekûn tutmakta, büyük şehirlerden ziyade köyleri civarındaki kasaba ve şehirleri tercih etmektedirler. Bu hususta statü değiştirmek arzusu yanında sosyal seyyaliyet eğilimleri ile de karşılaşmaktadır. Ayrıca uzun yıllar şehirlerde çalışmış köylüler artık köy hayatını yadırgamakta, tekrar köye dönüşlerinde çevreye intibak edememekte ve şehirlerin cazip havasına doğru koşmaktadır. Bundan başka büyük şehirlerimizde fırın işçileri, kapıcılar, hamallar, sandalcılar, açıcılar vesaire gibi mahallî iş bölümünde derecesine göre mevkileri ve önemleri bulunan muhtelif vazifeler vardır ki, bunlar ancak ülkenin muayyen bazı mıntıklarından gelen köylüler tarafından ifa edilebilmektedir. Teessüs etmiş bu geleneğin bozulması, o mıntıkanın iktisadî iş bölümünde az çok buhran yaratmağa elverişli bulunmaktadır.

"1930 yıllarından sonra ülkemizde iktisadî hayatın muhtelif sahalarında başlıyan kalkınma hareketleri, yol ve köprülerle, demiryollarının inşaaı, muhtelif fabrikaların işletilmesi inşaat işleri, acemi ve usta binlerce işçiye ihtiyaç hissettirmiş ve doğan yeni ihtiyaç faaliyet nisbetinde mütemadiyen inkişaf etmiştir. Bir çok mıntakalarda işçi yövmiyesinin ziraatte temin olunan gelirden fazla olması yeni işin cazibesini arttırmıştır."⁴⁹

Ulaşım imkânlarının kara, demir ve deniz yollarının gelişmesi daha ucuz ve daha süratli ulaşım şehirlerle teması arttırmış, köylünün şehri ve onun yaşama şekillerini öğrenmesine imkân vermiştir. Bu şekilde ulaştırma şebekesi şu faydaları bilhassa temin etmiştir:

- a) Yeni sanayi kurulmasını ve mevcutların genişletilmesini sağlamış ve dolayısıyla insanlara daha fazla iş temin etmiştir,
- b) Uzak mıntakalara iskân imkânları sağlamıştır,
- c) Daimî ve geçici sanayi merkezlerine dengeli işçi sevkini mümkün kılmıştır,

49) ATASAGUN; op. cit.; s. 427.

d) Köylü ve şehirli arasındaki bağları kuvvetlendirmiştir⁵⁰. Tren yollarının bir çok köylerin yakınından geçmesi, oradaki iktisadî hayatı tamamen değiştirmiş bulunmaktadır⁵¹.

Bu birbirini tamamlayan iki kuvvetin tesiri altında her sene binlerce insan köylerinden ayrılarak şehirlere, kasabalara, diğer ziraat ve sanayi mntıklarına gitmektedir. Aynı hareketi farklı yıllara ait köy ve tarım istatistiklerinden daha açık bir şekilde takip etmek mümkündür. Meselâ 1949 Köy Sayımında konumuzla ilgili olarak muhtarlara bazı sualler sorulmuştur⁵². Bu suallerden elde edilen cevaplar bize çok entereslen ip uçları vermektedir. Bilhassa sorulan suallerle hem köylere gelen ve hem de köylerden giden işçilerin sorulması meseleye biraz daha berraklık vermektedir. Elde edilen sonuçlardan şu neticeleri çıkarabiliriz. Başka yerden işçi getiren köylerin adedi 4261'dir. En çok köylerine işçi gelen bölgeler sırasıyla Ege, Akdeniz ve Orta Kuzey bölgeleridir. Bu üç bölgedeki köyler mevcut dokuz bölgenin köylerinden daha fazladır. Şüphesiz bu durum tarım bakımından mümbit olan bu üç bölgedeki ta-

50) MERSİNLİ; op. cit.; s. 45.

51) "Tren Yolunun Açılmasından Sonra Köyden Ayrılan Ailelerin Bugünkü İş - Güç Durumları.

İşin Çeşidi	Aile Sayısı	Genel Toplama göre %
Devlet Demiryollarında	18	43.9
Köy Dışında İşçi	4	9.8
Hizmetçi	5	12.2
Memur	3	7.3
Serbest Meslek	2	4.8
Sanatkâr	5	12.2
Belli Olmayan	4	9.8
TOPLAM	41	100.0

Tablodan da anlaşılıyor ki köyden en çok insan çeken Devlet Demiryolları olmuştur. Yine bu ana tesirle köyden ayrılıp başka yerlerde çalışanların hemen hemen hepsi tren yolu boylarındadır".

YASA; op. cit.; s. 57.

52) Sayımda sorulan sualler şunlardır :

"Köyünüzden Gidenler :

(Askerliğe, Okula, Hastahaneye, Hapse ve buna benzer işler için köyden münferiden gidenler buraya yazılmayacaktır.)

109 — Sene içerisinde geri dönmek üzere köyünüzden başka yerlere ziraat veya diğer işler için ameleliğe giden olur mu?

(Evet veya hayır diye yazınız.)

110 — Giderse bir yıl içinde aşağı yukarı kaç kişi gider?

111 — Üst üste kaç gün kalırlar?"

1949 Köy Sayımı Hülâsa Sonuçları; T. C. Baş. İst. Um. Mü.; Yayın No. 344; Ankara; 1953.

1949 KÖY SAYIMI SONUÇLARINA GÖRE KÖYE GELEN
VE KÖYDEN GİDEN İŞÇİLER⁵³⁾

Tarım Bölgeleri

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Genel Toplam
KÖYE GELEN İŞÇİLER:										
Başka Yerden İşi Getiren Köyler	602	920	378	781	301	301	349	279	350	4261
Bir Yıl İçinde Gelen İşçiler	39720	117193	46128	116680	26930	12497	37795	18370	34031	449344
KÖYDEN GİDEN İŞÇİLER:										
Sene İçerisinde Geri Dönmek Üzere Başka Yere İşi Gönderen Köyler	2360	1472	710	1178	1118	607	3224	1960	1138	13767
Bir Yıl İçerisinde Giden İşçiler	69917	73106	25921	67523	32744	15203	134729	58002	69720	546765

53) İbid., s. 10.

rım faaliyetlerin kesif oluşuyla ilgilidir. Bu bölgelere gelen işçilerin toplamı 450 bine varmaktadır. 116 bin ve 117 bin rakkamları ile sadece Akdeniz ve Ege bölgesi, köylere gelen toplam işçinin yarısını kendilerine çekmektedir. Köylere gelen bu işçiler vasatı 46 gün bu köylerde kalmaktadırlar.

Diğer yandan köyünden işçi çıkan muhtarlık adedi 13.767'e ulaşmaktadır. Türkiyede o tarihlerde aşağı yukarı mevcut köy adedinin üçte birinin şu veya bu şekilde olsun dışarıya işçi verdiği anlaşılmaktadır. Bu 13 bin köyden tekrar köyüne dönmek şartıyla 546765 kişinin çıktığını görüyoruz. En çok dışarıya işçi veren bölge 3224 köy adediyle Karadeniz ve 2360 adediyle onu Orta Kuzey bölgesi takip etmektedir. Köyünden tekrar dönmek şartıyla ayrılan yarım milyondan fazla işçinin tek başına Karadeniz bölgesi 134729 adediyle üçte birini vermektedir. Böylece Karadeniz bölgesi 37 bin işçi almasına rağmen 134 bin işçi çıkarmaktadır. Muhtelif bölgelerden çıkan bu işçiler toplam olarak köy dışında 63 milyon gün kalmakta ve ortalama olarak 115 gün dışarda bulunmaktadır.

Şimdi de gelen ve giden işçilerin mukayesesini yapacak olursak şu sonuçları elde ederiz. Kendisine işçi gelen köy adedi 4 bin olmasına mukabil, kendisinden işçi çıkan köy adedi 14 bine ulaşmaktadır. Bundan çıkan mana daha çok köyden işçi çıkmasına mukabil daha az köye işçi gitmektedir. Bu ifade 14 bin köyden çıkan işçinin üçte biri olan 4 bin köye gidip çalışması gibi bizi yanlış bir fikre götürebilir. Nitekim 14 bin köyden 546 bin işçi çıkmasına mukabil, 4 bin köye 450 bin işçi gelecek çalışmıştır. Köye gelip çalışmayı ziraat faaliyetinde bulunmak manasında anlarsak, o halde 100 bin işçi köyden çalışmak için çıktıkları halde, diğer bir köye gidip çalışmamış ve belki de ziraat faaliyetlerinde bulunmamış demektir. Şu halde bu 100 bin işçi tekrar geri dönmek şartıyla kasabalara ve şehirlere gitmiş sayılabilir. İşte bizim asıl üzerinde duracağımız esas kitle budur. Bundan çıkan manâ 1949 yılında yarım milyon insan köylerinden tekrar dönmek şartıyla çıkmış bu yarım milyon insanın 400 bini köylere ziraat faaliyetinde bulunmağa ve geriye kalan 100 bini büyük bir ihtimalle şehirlere gitmiştir.

En az işçi gelmesine rağmen en çok işçi çıkaran Karadeniz Bölgesi ni hususî bir tetkike tâbi tutmak icap eder. Elimizdeki rakkamlar buna imkân vermektedir⁵⁴. Karadeniz bölgesine gelen işçilerin tamamına yakın bir kısmı Samsun ilinin köylerine gelmektedir. Köyden giden işçiler ise en fazla Trabzon ilinden çıkmakta, onu Kastamonu, Ordu, Rize, Gi-

54) Rakkamlar Tarım Bölgeleri ve İller olarak tertip edilmiştir.

resun, Gümüşhane ve Zonguldak illeri takip etmektedir. Giresun'un 43 köyüne 4 bin kişi geldiği halde 364 köyünden 12975 kişi çıkmaktadır. Diğer yandan Gümüşhane'nin 3 köyüne 192 kişi geldiği halde 444 köyünden 12975 kişi çıkmaktadır. Aynı şekilde Kastamonu'da 12 köye 756 kişi gelmekte 639 köyden 19117 kişi çıkmaktadır. Az işçi alıp çok işçi veren iller Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize ve Trabzon'dur. Samsun'da aksi yönde bir hareket görülmekte bu ilin köyleri verdiklerinin çok üstünde işçi çekmektedir. Zonguldak ili ise hiç işçi almamakta, fakat 16 bin işçi vermektedir. Bu durum şüphesiz Ereğli Kömür Madeniyle ilgilidir. Sonuç olarak, Karadeniz bölgesinin aldığı işçinin 50 misli işçi verdiğini söylemek icap edecektir.

1950 Ziraat Sayımında da konumuzla ilgili bir çok noktalar vardır. Bu sayım sonuçları 1949 köy sayımı neticeleri kadar vazıh olmamakla beraber tetkik edilmeğe değer bir özellik taşımaktadır⁵⁵. Bu sayım sonuçlarına göre, dışarıya işçi gönderen muhtarlık sayısı 18225'e varmakta ve en fazla işçi gönderen muhtarlıklar 3778 adedi ile Karadeniz bölgesinde toplanmakta, onu 3015 muhtarlıkla Orta - Kuzey bölgesi takip etmektedir⁵⁶. Bu sayım sonuçları, daha evvel tetkik ettiğimiz 1949 köy sayımı neticelerini biraz daha kuvvetlendirmekte ve teyit etmektedir.

Kazanç için giden işçiler sayısı köy ve şehirlerde 750 bine ulaşmakta, bunun 550 bini köylerden, 180 bini de şehirlerden gelmektedir. Karadeniz bölgesinden 150 bin işçi köylerden, 25 bin işçi şehirlerden çıkmaktadır. Bu arada Marmara bölgesinde şehirlerden 40 bin kişi, köylerden ise 30 bin kişi kazanç için ayrılmakta, böylece şehirli işçisi, köylü işçisinden fazla olan yegâne bölgeyi teşkil etmektedir⁵⁷.

Daha evvelce de ifade ettiğimiz gibi 1950 ziraat sayımı sonuçları gayemize uygun tabliller için elverişli değildir. Bu kifayetsizlik sayımda

55) Bu sayımda şu sualler sorulmuştur :

"(Nüfusu 2000'den az olan yerlerde sorulacaktır)

2 — Bu muhtarlık halkından herhangi biri para kazanmak maksadıyla yol, köprü, kanal, yapı, imalâthane, fabrika, atölye, taş ve maden ocakları ve buna benzer işlerde veyahut kendi köyü dışında ziraat veya çeşitli işlerde bu yıl içinde ceman 30 gün veya daha fazla çalıştı mı? (Askerde olanlar ve ceza evlerinde bulunanlar bu hesaba katılmıyacaklardır.)

a) Eğer çalışan varsa bunlar kaç kişidir?"

1950 Ziraat Sayımı Neticeleri; T. C. Baş. İst. Um. Mü.; Yayın No. 371; Ankara; 1956; s. 142.

56) Her bölgenin hangi illeri kapsadığını tesbit etmek için aynı kaynağın (V) sahifesine bakınız.

57) Bu sonuçlar ayrıca iller itibarile de tesbit edilmiştir.

sorulan sualden gelmektedir. Nitekim bu sayımda nüfusu 2000 az olan yerlerdeki muhtarlıklara, muhtarlık halkından herhangi birinin para kazanmak gayesiyle yol, köprü, kanal, yapı, imalâthane, fabrika, atölye, taş ve maden ocakları ve buna benzer işlerde veyahut kendi köyü dışında ziraat veya çeşitli işlerde bir yıl içinde 30 gün veya daha fazla çalışanların sayısı sorulmuştur.

Muhtelif bölge ve illerde yapılan işgücü anketinde ise, köyün dışına gidenlerin gittikleri yerler ve kaldıkları müddetler itibarile durumları mevzubahis edilmiştir. Konya işgücü anketi sonucunda şu hususlar tesbit edilmiştir:

İşgücü anketinde, anket haftasında köyleri dışında bulunanlar sorulduğu halde, 1949 köy sayımında bir sene zarfında dışarda çalışanların toplamı sorulmuştur. İşgücü anketinin sonuçlarını da ona göre tertip edersek, 1949 neticelerinin 16100 fazlası olan 46.300 rakkamı ile karşılaştırırız. Kasım 1956/Ekim 1957 devresinde Konya ilinden 46.300 kişi köylerinden ayrılmıştır. Bu ayrılanların % 49'u Konya ili içinde kalmış, % 51'i bulan, aşağı yukarı 25 bin kişi il dışına çalışmak için çıkmıştır. Gene aynı anket sonuçlarına göre, il içinde kalanların ortalama olarak 165 gün ve il dışına gidenlerin ise, ortalama 189 gün köylerinden uzakta kaldıkları tesbit edilmiştir. Köy dışına çıkanların gittikleri il ve servet durumları itibarile yapılan tasnifi de şu sonuçları vermiştir⁵⁹:

Dışarıda çalışanlar
veya iş arayanların
buldukları mahaller

Köyleri dışında çalışan yahut iş arayan erkeklerin
ayrıldıkları köylerin servet durumu

	Zengin	Orta	Az	İl toplamı
Konya İl'i içinde	1000	4600	3400	9000
Konya İl'i dışında	300	2000	3100	5400
Ankara	—	100	500	600
Aydın	100	1450	—	1550
Isparta	—	—	150	150
İstanbul	50	100	700	850
İzmir	100	300	1700	2100
Mersin	50	—	100	150
Diğer	—	100	—	100

Rakkamların da çok yuvarlak oluşundan bu tablonun fazla sıhhatli olmadığı düşünülebilir. Fakat gene de eğilimleri göstermesi bakımından

59) Neşredilmemiş Konya İşgücü Anketi sonuçları.

önemli olabilir. Genellikle köylünün Konya ilinde kaldığı, il dışına çıkanların ise, İzmir, Aydın, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirleri ve sanayi merkezlerini tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca köylerinden ayrılanların servet durumu itibarıyla orta ve fakir olan köylerden geldikleri anlaşılmaktadır.

Karadeniz işgücü anketinde de aynı hususlar tetkik konusu edilmiştir :

İller	1949 Yılında Çalışmağa Giden İşçi	1957 Yılında Çalışmağa Giden İşçi	1949/1957 Artışı
Samsun	6 700	12 900	6 200
Ordu	18 700	23 500	4 800
Giresun	13 000	16 900	3 900
Trabzon	25 000	34 000	8 100
Rize	16 100	22 800	6 700
Bölge Toplamı	79 500	110 100	29 700

1949 yılından bu yana dışarıya çalışmağa gidenlerin sayısında 30 bine yaklaşan bir artış olmuş ve her yıl 100 binin üstünde bir kitlenin iş bulmak ümidiyle köyleri dışına çıktığı tesbit edilmiştir. En fazla çıkışlar Trabzon, Ordu ve Rize illerinden vuku bulmaktadır. Gene aynı anket sonuçlarına göre köyünden ayrılanların % 51'i gene Karadeniz bölgesinde kalmakta, % 49'u ise diğer uzak mıntikalara gitmektedir.

Anketin yapıldığı hafta zarfında dışarda çalışmakta olan veya iş aramak üzere dışarda bulunan erkeklerin dağılışı şu şekildedir :

Çalışılan Köylerinin dışında çalışan veya iş arayanların bağlı oldukları iller

	Samsun	Ordu	Giresun	Trabzon	Rize	Bölge Toplamı
Aynı il içinde	2200	5600	1600	9200	13200	31800
Karadeniz'deki diğer illerde	100	750	600	2600	650	4700
Bu bölge dışında	1800	6050	6900	13200	9000	36950
İstanbul'da	200	4800	5300	5900	4500	20700
İzmir'de	—	—	750	900	900	2550
Zonguldak'da	—	100	300	3600	550	4550
Ankara'da	300	200	—	600	1500	2600

Aşağı yukarı köylerinden çalışmak için ayrılanların yarısı kendi illerinde veya Karadeniz sahil şehirlerinin her hangi birinde çalışmakta ve Karadeniz bölgesini terketmemektedir. Diğer yarısı ise, büyük şehirlere gitmektedir. Bilhassa, İstanbul, bu şekilde çalışan ve iş arayanların üçte ikisini kendisine doğru çekmektedir⁶⁰.

Bütün bu bahsin başından beri vermeğe çalıştığımız bilgileri şu zekilde özetlemek mümkündür. Türkiye'de köy, her devrede birbirinden farklı sebeplerle binlerce insanı evlerinden ve tarlalarından uzakta çalışmak mecburiyetinde bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu devrindeki köyün itiş sebeplerini dikkate almayacak olursak, bilhassa Cumhuriyetin ilânından sonra sebepler zamanla değiştiği gibi, bölgelere göre de büyük farklıklar göstermiştir. Bu arada bilhassa iktisadî faktörlerin büyük rol oynadığını görüyoruz. Meselâ Orta Anadolu'da, yağışların kifayetsizliği ve düzensizliği, ziraî mahsûllerin mahdud kalmasına sebep olurken, Karadeniz bölgesinde gayet müsait iklim ve yağış şartları yerini hızla artan nüfus ve hudutlu tarım arazisine terketmektedir. Misalleri gerek arazi mülkiyeti, gerek ziraî makinalaşma ve gerekse nüfus kesafeti için yapmak mümkündür. Fakat daima ana sebebi gelir düşüklüğü ve geçim sıkıntısı teşkil etmektedir.

Köyden kalkarak başka bir köyde başkasının hesabına ziraat işçiliği yapan kütle, sanayie gidenlerden miktar itibarile daha çoktur

Bilhassa Çukurova ve Ege bölgesine her sene tarım mevsiminde 100 binlerin üstünde bir insan kitlesi gelmekte, pamuk, zeytin, üzüm, tütün gibi işlerde çalışmaktadır. Bu işçilerden mühim bir kısmı Hatay, Niğde, Gaziantep, Maraş, Konya, Sivas ve Elâzığ gibi uzak veya yakın illerden gelmektedir. İşçilerin bulunması, yol masrafları, işe yerleştirilmeleri, ücretlerinin tayin ve dağıtılması gibi işler elçiler tarafından tanzim edilmektedir. Bütün ilişkiler geleneksel biçimde tesbit olunmaktadır⁶¹. Tâbi olduğu sosyal ve ekonomik şartlar, toplanma, çalışma ve dağılma şekilleri itibarile toprak işçiliği rejimi, tamamiyle karakteristik ve son derece ilgî çekici ve ihmal edilmiş bir problemdir. Yerine göre, amele, yevmiyeci, ırgat, gündelikçi adlarıyla anılan bu işçiler ziraat işçisinin esasını teşkil etmektedirler. "Göçebe işçi denilebilecek bu kütle, muayyen iş mevsiminde, bazan ailesi efradıyla iş yerine göç edip, işin devamı müddetince, yerine göre bir veya birkaç ay orada oturan, sonra yurduna dönen

60) Neşredilmemiş Karadeniz İşgücü Anketi sonuçları.

61) TOPÇUOĞLU, Necati; Yurtta İş ve İşçi Durumuna Ait İncelemeler; Çalışma; Sayı: 2; s. 14-15.

işçilerdir. Göçebe işçilerden ekserisinin memleketinde tarlası, evi ve hayvanı vardır. Ancak kendi ziraî faaliyetleri geçinmelerine kâfi gelmediğinden munzam bir kazanç elde etmek için başkalarının arazisinde çalışmaktadırlar. Bu bakımdan Türkiye'de ziraat işçilerinin küçük bir kısmı istisna edilirse, malı mülkü bulunmayan hakiki işçiden farklı bir durum arzettiklerini söylemek lâzım gelmektedir. Bu hususiyetin sonucu olarak ziraat işçisinin meşguliyet süresi ister kısa olsun, ister uzun olsun daima muvakkattir. Bu neticenin meydana gelişinde esasen ziraat işçisinin mevsimlik oluşu yanında, aynı zamanda işçinin muayyen bir zaman sonra kendi işine, tarlasına, hasadına dönmek zaruretinden, hattâ kâfi derecede para kazanmış olduğu için artık başkasının işinde çalışmak lüzumunu duymamasından doğmaktadır⁶². Nitekim, Tekirdağ'ın bağlık mntıkalarına gelenler buraları topraksızlıktan ziyade kendilerine ait ziraî faaliyetlerden boş kalan zamanı değerlendirmek ve bir miktar nakit gelir elde etmek için tercih etmektedirler⁶³.

Ziraat işçileri ister devamlı işçi şeklinde olsun, isterse gündelikçi şeklinde bulunsun, gayet kötü şartlar altında istihdam edilmekte, bütün kanunî teminatlardan mahrum bulunmaktadır. İşverenle aralarında sözlü bir anlaşma bulunmakta, her an işlerine son verilebilmekte, ücretleri de son derece düşük bulunmaktadır. Ücretler ekseriya ziraî mahsul ve fiyat durumuna göre büyük dalgalanmalar göstermektedir.

Her ne sebeple olursa olsun köyünden ayrılan işçi, iki ana kol halinde ya ziraatten veya şehirden ve sanayiden geçimini elde etmek için uğraşmakta, fakat muayyen bir müddet sonunda tekrar köyüne dönmektedir. Devrenin tamamlanabilmesi ve bütün vetirenin anlaşılabilmesi için onu tekrar köyüne döndüren âmillerin bilinmesine ihtiyaç vardır.

Köyünden ayrılan işçinin tekrar köyüne dönüşünde en büyük âmil şüphesiz onda daha başlangıçta en kısa zamanda tekrar köyüne dönmek hissini hâkim oluşudur. Bu devri hareketler oldukça uzun bir maziye sahiptir. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında da köylü kütlesi ticarata, bankaya, murabahacıya karşı ağır borçları yüzünden, tarlasında çalışması kâfi gelmediğinden, üretim mevsimi geçtikten sonra şehirlere akın etmiş ve bir miktar para kazandıktan sonra tekrar köyüne dönmüştür⁶⁴.

62) NALBANDOĞLU; op. cit.; s. 21.

63) OLUÇ, Mehmet; Trakya Ziraat Ekonomisi; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul; 1946; s. 36.

64) AVNİ; Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi; op. cit.; s. 45.

Tekrar köye dönmek hususundaki arzuların sebepleri şu noktalarda toplanmaktadır: "Kömür veya diğer maden ocaklarına gelen veya getirilen işçiyi daha doğrusu rençberi, köyüne, tarlasına, sürülerine, ailesine bağlayan, endişeleri, menfaatleri, alâkaları ve dertler vardır. Bu nokta ve bir de ayrıca geçici işçilerden büyük bir kısmının "para ekonomisi" ile alâkalarının pek mahdut oluşu, kömür havzasına, linyit, krom, bakır, demir, maden ocaklarına çalışmak üzere gelenlerin ne için buralarda pek kısa bir müddet kaldıklarını izah edebilecek mahiyettedir. Filhakika, köy hayatına bağlı olan bu rençberlerin, geçim seviyeleri de gayet düşük ve bilhassa bu itibarla da ayrıca para ekonomisiyle olan münasebetleri de mahduttur. Sigara bazan rakı, yol parası, tuz, bir kaç metre gaz boyaması bez gayet uzun fasılalarla, bir eski pantolon, ceket ve başlık satın almak, para ile olan alâkalarının, aşağı yukarı noksansız bir çevresini teşkil eder. Bu yaşayış tarzının yarattığı kanaatkâr ve muhafazakâr iktisadî zihniyet, muvakkat işçiyi, köydeki ailesine, alıştığı yaşayış şartlarından uzak kalmanın içide doğurduğu huzursuzluk ve nostalji (memleket hastalığı) nın da bu husustaki tesirlerini küçüksememek lâzımdır"⁶⁵.

Şehre geçici olarak gelişin en büyük delillerinden biri de ailenin daha doğru bir ifadeyle karının memlekette oluşuyla ilgilidir. Bu geçici oluş, bazan garip tezahürler de göstermekte, işçi ücretleri yükselince, daha iyi şartlar tekrar köye dönmek hususundaki arzuları zayıflatacağı yerde, aksine köylü - şehirli işçinin daha kısa zamanda köyüne dönmesine yol açmaktadır. Gerçekten bu tip işçi genellikle köyünden ayrılırken kafasında muayyen bir miktar para kazanmayı tasavvur etmekte ve bu miktar parayı kazandığı takdirde hiç bir kuvvet onu tekrar köye dönmekten âlkoyamamaktadır⁶⁶. Bu suretle işçilerimizin mühim bir kısmı bir çok disiplin şartlarının carı olduğu sanayi müesseselerinde çalışmayı bir külfet olarak kabul etmekte ve muayyen bir para miktarını elde ettikten sonra derhal memleketine dönmektedir. "Bu işçilerin böylece proleterleşmiş bir işçi haline gelmeleri imkânsızlaşmaktadır"⁶⁷.

65) ÖZEKEN; op. cit.; s. 242.

66) "Zaten eskiden harman mevsimi haricinde çalışırken bile yol parası vesair vergi borcu ile Fatmasına, Memişine beş on metre basma parasını koynuna koyunca bir yerine beş versen de durmaz köyüne koşardı. Amele yevmiyesi yükselince eskiden köye götürceği parayı üç ayda temin ederken şimdi bir ayda bol bol temin edip gidiyor. Bizim bunları iş başına getirmek için sarfettiğimiz para ve emeklerin de arkası bir türlü gelmiyor".

ARIOĞUL, Halit; Memleketimizin İnsan Enerjisinden Azamî İstifade İmkânları; Ulusal Matbaa; Ankara; 1943; s. 9.

67) TUNA, Orhan; Grev Hakkı; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul; 1951; s. 98.

Dünya iktisadî buhranının ziraatimizde yaptığı büyük tahribata rağmen, o yıllarda köyden ayrılma hiç bir zaman "ziraatten kaçış" şeklinde ortaya çıkmamış, ziraî nüfusun büyük dalgalar halinde köyden kaçması şehirlere ve endüstri merkezlerine toplanması hadisesiyle karşılaşmamıştır. Genellikle köyden ayrılma kât'i bir göç olmaktan ziyade, karın doyuracak bir gelir elde etmek için şehirlere gitme şeklinde ortaya çıkmıştır. "Tazyikler ne kadar kuvvetli olursa olsun, köylü kolaylıkla bir şehirli haline gelememekte, fırsat bulduğu zaman derhal köyüne dönmektedir"⁶⁸.

Esasında köyden ayrılışın ana gayesi, ilâve bir gelir elde etmek olduğuna göre, bu gaye gerçekleştiği takdirde artık şehirde durmanın bir mânası da kalmamaktadır. Üstelik bu hareketi hızlandıran başka âmiller de mevcut bulunmaktadır. "Nitekim müşahadeler de, şehirlerde tesadüf edilen köylülerin oralara umumiyetle muvakkaten geldiklerini, köyleri ile bağlarını kesmediklerini ve köyelerine dönmenin onlar için gaye kaldığını göstermektedir. Bundan dolayı bu hareketi şehirlileşme olarak vasıflandırmak hususunda bile tereddüt edilebilir"⁶⁹. Böylece para kazanmak için şehirlere gitme daima asî bir faktör rolü oynamakta, bu zümre bütün hayatı boyunca parasını, ekmeğini şehirden kazandığı halde; gözü, aklı ve fikri daima köyünde kalmakta ve muayyen bir kazanç devresinden sonra soluğunu köyde almaktadır⁷⁰.

Belirli bir gelirin şehirden elde edilmesinden sonra tekrar köye dönüştürme rol oynayan başka faktörler de vardır. Bu faktörlerden bir kısmı ziraî faaliyetlerin özelliklerinden doğmaktadır. Türkiye'de ziraî faaliyetler senenin muayyen devrelerinde büyük insan kitlelerine ihtiyaç göstermekte, bilhassa bu durum tarımın makinalaşmamış olması yüzünden daha da artmaktadır. Hasad zamanında bu ihtiyaç azamî seviyesine yük-

68) HATİPOĞLU; op. cit.; s. 86.

69) SARC; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları; op. cit.; s. 205.

SARC, Ömer Celâl; Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : IX; Sayı : 1 - 2; s. 47.

70) "Oturduğumuz apartmanın bir kapıcısı var. Arada sırada bana gelir. Aramızda şu yolda bir muhavere cereyan eder : — Beyim, sana bir zahmetim var. Köyden bir akraba gelmiş, iş arıyor. Şunu bir yere yerleştirirsen. — Senin akraban köyde ne iş yapar? — Rençberlik eder beyim. — Peki burada ne iş yapacak? — Odacılık, hademelik, bekçilik, hani gece bekçiliği, kapıcılık gibi bir iş... Bu müracaatlar ekseriyetle kış, hattâ sonbaharda başlar ve beş altı ay devam eder". "Ben şahsen eşe dosta rica ile yerleştirdiğim bu kabil kimselerin, miad gelince işlerini terkettiklerini müşahade eyledim. Bunu herhalde bir çok kimseler tesbit etmişlerdir."

S.A.; İşçi İstikrarsızlığı ve Menşei; Cumhuriyet Gazetesi; 10.5.1957; s. 2-

şelmektedir⁷¹. Tarım faaliyetlerinin bu özelliği işçi hareketleri üzerinde kuvvetle etki yapmakta, ortalama olarak işçilerin % 30'u yılın ziraate müsait olmayan aylarında sanayi işlerinde çalışmakta ve tarım mevsiminde tekrar köylerine dönmektedirler. Bu hareket bilhassa yeni kurulan sanayi merkezlerinde, sahil bölgelerinden uzak yerlerde daha belirli bir manzara göstermektedir⁷².

Bu hareketi sadece hasat mevsimine de bağlamamak icap eder. Daha doğru bir deyişle, bölgenin kendisine has ziraat üretiminin en kesif olduğu devrede, işçi köyüne dönmektedir. Meselâ, Doğu Karadeniz bölgesindeki fındık mahsulünün en kesif faaliyet devresinde, Zonguldak madenindeki kalifiye ve daimî işçiler dahi memleketlerine dönmekte⁷³, gül mevsiminde Keçiborlu işletmesindeki kıdemli işçiler izin istemekte, kıdemisizler ise işlerini terketmektedirler⁷⁴. Hasat mevsiminde şehir hayatındaki bir çok hizmetler aksamakta, belediyeler çöpçü, fırın sahipleri kalifiye eleman bulamamakta, özel ve resmî kurumların odacıları, kapıcıları köylerine dönmektedir⁷⁵.

Genellikle köylü - şehirli işçilerin bu hareketleri muntazam ve devri bir nitelik göstermekte, köylerde iş olmadığı zamanlarda, yani dikimden sonra ve hasattan evvel, yahut harmanı müteakip şehirlere gitmektedirler. "Harman zamanı veya sonbaharda zeriyaat mevsimi gelince, iş olan bu köylüleri yevmiye miktarı arttırılrsa dahi, şehirde tutmak kâbil olamamakta ve köylü ziraat işlerini görmek için vakit kaybetmeden köyüne dönmektedir. Bu gibi hareketlerin bariz bir tezahürünü bilhassa har-

71) "Köylü erkeklerin tarım dışı iş alanının en önemlisi civardaki maden ocaklarıdır. Madende devamlı olarak çalışan işçi - köylü yoktur. Hasat zamanı işletme, işçi bulmakta çok güçlük çeker. Kışın icabında günde üç vardiya halinde çalışmakta olan maden ocaklarında yazın eksik kadrolu bir vardiya halinde iş görülebilmektedir".

TÜTENGLİ, C. Orhan; Keçiller Köyü İncelemesi; Sosyoloji Dergisi; Sayı: 10 - 11; s. 38.

72) İstanbul Yakın ve Ortadoğu Bölge Toplantısına Sunulan Türk Raporu; Çalışma; Sayı: 24; s. 64.

73) ÖZEKEN, A. Ali; Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi; İktisadi Siyaset Konferansları; Üçüncü Kitap; s. 125.

74) "Gül mevsiminde işçi gece bahçesinde de çalıştığından gerek iş kazaları, gerek istihsaldeki tempo değişmektedir." KARAKADILAR, Süreyya; Isparta Çevresinde İktisadi Durum; İş Mecmuası; Sayı: 153; s. 7.

75) İşçiler hasat mevsimi dolayısıyla memleketlerine gittikleri için fırıncılar usta işçi bulamamakta ve ekmeklerin bozuk çıkmasına sebep olmaktadırlar (8. Temmuz. 1958 tarihli gazeteler.)

man zamanı inşaatlarda işçi bulamamak teşkil etmektedir"⁷⁶. Bu tip işçilerin çalıştıkları bütün sanayi branşlarında meselâ, çimento sanayiinde de hasad zamanının tesirleri açıkça görülmekte ve işçiler bu devrede fabrikaları terketmektedirler⁷⁷.

Bunları şehirlere ve sanayi merkezlerine iten en müessir faktör geçim sıkıntısı olduğu için, köyde veya köy civarındaki kasaba ve şehirlerde herhangi bir imkân ve ekonomik gelişme gerçekleşir, gerçekleşmek, işçiler memleketlerine dönmektedirler⁷⁸. Diğer yandan sanayide ve şehir hayatında yaşamak ve çalışmak birçoklarını inkisara uğratmıştır. Genellikle para kazanmak için şehre gidenlerin pek başarılı olamamaları ekseriya daha kötü şartlar altında köye dönmelerine yol açmış, maddî durumu biraz daha iyi olup da şehirde daha fazla para kazanmayı ümit edenlerin aradıkları güvenliği ve imkânları göremeyince tekrar köye dönmeleri icap etmiştir⁷⁹. Uzun yılların verdiği tecrübe sonucunda köylülerin kafasında topraktan ayrılmanın iyi sonuçlar vermediği fikri hâkimdir⁸⁰.

76) ATASAGUN; op. cit.; s. 428.

"... bunun içindir ki bilhassa ve muntikasına göre çapa hasad ve harman zamanı, maden işletmeleri, inşaat yaptırınlar, hattâ muayyen şehirlerde (meselâ Adana'da) sanayi erbabı dahi bir işçi sıkıntısı çekmektedirler. Umumiyetle de köydeki çapa, hasad ve harman zamanları geçtikten sonra sıkıntı zail olmaktadır". "... (köy) den gelen akraba ve taallûkat da, yazım kazanılmış paraların suyunu çekmesinden sonra tekrar harman zamanı gelinceye kadar muvakkat bir iş aramak üzere şehirlere akın ve sizlere bizlere müracaat etmek zorunda kalan kimselerdir. Odacılık, hademelik nev'inden is aramaları da, evvelâ, bu işlerin bir ihtisasa ihtiyaç göstermemesi, rahat olması ve bilhassa kışın soğuşuna maruz kalmıyan işlerden bulunması ve nihayet kolayca terkedilebilecek nev'iden olmasındandır".

S. A.; op. cit.

77) Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti; Ankara Çimento Limited Şirketi 1946 Yılı Raporu; s. 5.

78) "Köy Enstitüsünün açılması ise, bu hareketin aksine olarak, başka yerlerde çalışmakta olan kimselerden bir kısmının tekrar köye dönmesine sebep olmuştur".

YASA; op. cit.; s. 57.

79) "Delikanlılar evlendikten sonra köyden ayrılmazlar. Elli sene-den beri geçim darlığı yüzünden köyden Antalya şehrine 15 aile göç etmiştir. Dışarı giden bu aileler arasında yalnız bir tanesi zengin bir bakkal olmuştur. Diğerleri arabacılık, amelelik mesleklerini tutmuşlar. Bir ara hâlen köyde bulunan Süleyman Ağa da Antalya'ya göç etmiş, sekiz sene orada kalmış amma 2000 lira kadar bir para batırınca korkmuş, yine köye dönmüş. Kısacası dışarıya gidenler pek başarı gösteremiyor."

ÜLKEN - KÖSEMİHAL - TANYOL, H. Ziya - N. Şazi - Cahit; Karataş Köyü Monografisi; Sosyoloji Dergisi; Sayı: 6; s. 91.

80) YASA; op. cit.; s. 58.

Bütün bu faktörlere ilâveten köylü - şehirli işçinin ruhî davranış ve inançlarının da en kısa zamanda köye dönmek hususunda müessir olduğu aşîkârdır. "Halkımız toprağa ve ziraat hayatına kuvvetli bağlılığı dolayısıyla sanayi ve şehir hayatını devam ettirmeğe pek istekli bulunmaktadır. Memleketin yüksek kesafetli kısımlarında da sanayide devamlı olarak çalışacak işçilerin kolaylıkla temin edilememesi buna işarettir. Köylünün telâkkileri maddîleşmiş olmaktan uzaktır. Umumiyetle köylü toprağı başında kalmayı, refah seviyesini yükseltmek için şehirlere gitmeğe tercih etmektedir. Türlü incelemelerden, köyde hayat şartları güçleştiği, meselâ toprak sıkıntısı baş gösterdiği takdirde dahi, çiftçinin arazisinden ayrılmak istemediği, yüksek ücretlerin onu devamlı surette fabrikaya celbedemediği, kazancı kendisine kâfi gelmeyince şehire umumiyetle muvakkaten kalmak üzere gittiği neticesi çıkmakta ve son 20 yıl içinde sanayileşme yolunda atılan adımlara rağmen memlekette sezilir bir şehirleşme cereyanı göze çarpmamaktadır. Arazisi kâr getirmeyince derhal onu satarak başka bir ziraî işletme arayan yahut da sanayie geçen tipik Amerikan çiftçisi ile Türk köylüsünün psikolojileri arasında bu bakımdan büyük bir tezat vardır. İnsanın, insan sıfatını ve ruh asaletini ancak, bazı manevî değerlere bağlamakla kazandığı ve maddî gayelere her şeyi feda eden bir tipi; hoş görmek şöyle dursun, korkunç olarak vasıflandırmak gerektiği açıktır. Fakat memleketin ekonomik gelişmesi bakımından, köylüde maddî saiklerin bugünküne nazaran kuvvetlenmesi de temenniye değer görülmektedir"⁸¹.

Köylünün sınaî faaliyetlerden hoşlanmadığının en açık delillerinden biri de Zonguldak madenlerindeki işçilerin durumudur. Bilhassa maden işçisi köklü ve devamlı bir aile ocağının köyde kurulup yaşayabileceğine inanmıştır. Bu inanış işçiyi daima toprak ve üstelik geçirdiği pavyon hayatıyla da aile hasreti içinde yaşatmakta ve ocaklarda geçici bir zaman için kalmalarına sebep olmaktadır. "Bu sebeple bir yıl zarfında 300 gün ocakta kalanların sayısı parmakla gösterilecek kadar azalmaktadır"⁸².

81) SARC; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları; op. cit.; s. 275.

82) "Az çok toprağı olan işçileri ocaklara bağlamak ise daha güçtür. Bunlar gelecek mahsule kadar —daradar da olsa— geçimlerini sağlayacak kadar para kazandıktan sonra, hemen köylerine koşarlar. Bu sebeple, aralarında, yılın 150 gününü bile ocaklarda çalışarak geçirenler azınlık halindedir". DİNÇER; op. cit.; s. 26.

"Başka memleketin köylülerinden ziyade endividüalist olan Türk köylüsü madende çalışmayı pek sevmemektedir. Ancak havzanın bazı köylerinde olduğu gibi, ailesini yaşatacak derecede toprağa malik olmıyan köylüler maden işçisi olarak hizmetlerini arz etmektedirler. Fakat bunlardan

Ayrıca küçük yaşından beri kendi toprağında, dağda, kırda, bayırda, açık havada kendi başına buyruk olarak yaşamayı bir gelenek halinde devam ettirmiş olan Türk köylüsünü, toprak altında, güneşsiz, havasız yerlerde, tam bir disiplin içinde çalışmaya zorlamak da halli güç bir takım intibak problemleri doğurmaktadır.

Bütün bu faktörlere, bilhassa sanayi merkezlerinde ve büyük şehirlerdeki konut kıfayetsizliğini, sanayideki kötü istihdam şartlarını ve bilhassa düşük ücretleri ilâve etmek gerekir. Sanayideki kötü istihdam şartlarını tekrar köye dönüşte mühim bir faktör olarak kabul etmek şüphesiz pek isabetli olmayacaktır. Çünkü bizatihî köylü - şehirli işçinin köyündeki yaşama şartları gayet iptidai ve düşük olduğundan sanayideki şartlar nihaî olarak çok kötü olmaktan tabiatıyla bir hayli uzaktır. Şehirlere gitmek bu tip işçi için daha iyi imkânlarla yönelişin bir ifadesi olmakta, fakat bir yandan konut kıfayetsizliği, diğer yandan psikolojik bazı sebepler ve bilhassa zaten şehre muayyen bir müddet için gidilmiş olunması, onu tekrar köye dönmeğe mecbur bırakmaktadır. Bu arada sosyal statü meselesini de dikkate almak lâzımdır. Şehir hayatında şahsiyetinin küçüldüğünü, muhitinin olmadığını ve evlenme imkânlarının mahdud kaldığını gören köylü, şüphesiz bunların hepsini kendisine veren köyü tercih edecektir. Diğer yandan, bizatihî sanayiim cesameti ve gelişme derecesi de önemli bir rol oynayacaktır.

mühim bir kısmı da muvakkat ve yarı daimî amele olarak çalışmakta (ortalama olarak 45 gün kadar) ve bir miktar para kazandıktan sonra yine köylerine dönmektedir”.

SEREN, S.; Madencilüğümüz Hakkında; Çalışma; Sayı : 19; s. 49.

“Türk köylüsü toprağa olan mes’ut bağlılığı yüzünden mecbur olmadıkça köyünden uzaklara gitmez. Bunun sebebi gelenek, irki mizaç ve nihayet alıştığı iklim şartları altında yaşamak isteği olduğu kadar şu düşüncedir : İşçi köyünden ayrıldığı günden tekrar köyüne döndüğü güne kadar geçen süre içinde kazandığı parayı bunu kazanmak için sarfettiği zamanla mukayese eder”.

BARKIN, Rebi; Zonguldak Kömür Havzasında Kalifiye İşçi Dâvası; Çalışma; Sayı : 3; s .17.